

Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri*

Uğur ERMAN*

ÖZET

Bu makalede Siirt ve çevresinde mevcut olan ve halen eğitim ve öğretime devam eden medreselerde İcâzetnâme öncesi okutulan eserlerin hangi konulardan bahsettiğinden ve bu eserlerin içeriğinden bahsedilmektedir. Bu medreselerde okutulan eserlerle ilgili takip edilen somut bir müfredat olmadığından bazı eserlerin müellifi ile ilgili bilgiler yöre medreselerinde ders veren müderrislerle yapılan görüşmeler sonucu elde edilmiştir. İcâzetnâme öncesi okutulan bazı eserlerin sadece şerhi okutulması sebebiyle eserin yalnızca şerhinden bahsedilmiştir. Bu meyanda mezkûr medreselerden mücâz olan “İbrahim Harrânî” nin *“Tuhfetül-İbrâni'l-Medresiyye fi Terâcimi Ba'di Musannefi'l-Kütübü'd-Dirâsiyye”* adlı eserden azami derecede istifade edilmiştir. İcâzetnâme öncesi okutulan eserlerin içeriğinden bahsederken eserlerin müelliflerinin doğum yeri, doğum-ölüm tarihi hakkındaki gerekli bilgiler okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

* Bu makale Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belâğâtı dalında hazırlanmış Yüksek Lisans öncesi sunulan seminer çalışmasından türetilmiştir.

** Arş. Gör., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bu çalışmanın hayırlara vesile olması ve bu hususta yapılan çalışmalara kaynak olması temennisıyla...

Anahtar kelimeler:

Siirt, Medrese, İcâzetnâme, Mücâz.

The Books and their Contents that are Tought in Siirt Madrasaahs Before Taking The Degree

Abstract

The boks and their contents that are toughtin Siirt madrasaahs before taking the degree.In this article it is mentioned about the Works and their contents which are avaible and still tought in Siirt and its environment thar are ongoing education and instruction in madrasas before diploma(degree). As there isn't any fallowing concrete cirriculum about these works which are tought in this madrasas about some works information thar are tought in madrasashs are get after having interview with the teacher who give lecture in this local madrasahs. As some studies are tought only as an explanatory work book before diplomaniti is meantioned about the explanatory of studies. From that it is benefited from the studies İbrahim Harrani "*Tuhfetül-İbvanî'l-Medresiyye fi Terâcimi Bâdi Musannefi'l-Kütübü'd-Dirâsiyye*" who graduated from the mentioned madrasashs. While mentiaing about the contents of the studies which are tought before diploma. Its affred to the readers benefited from the neccessony information about the aouthous the studies like the birth place date of birth and death af the outhor of the studies. May all these studies be conducue to favar (chartly) and be soure of to studies doen in this field.

Keywords

Siirt, Madrasahs, degree, graduate.

1.GİRİŞ

Müslümanların eğitim ve öğretim serüveni Hz. Muhammed(a.s)'ın Hırâ mağarasında ilahi emirleri tebliğ etme görevi verilmesi ve “Oku. Yaratan Rabbinin adıyla oku.”¹ âyeti önderliğinde başlamıştır. Bu zaviyeden hareketle ilk öğretmen Cebrail(as.), ilk öğrenci de Hz. Muhammed (a.s) olmuştur. Bu eğitim ve öğretimin ilk basamağı da “okumak” olarak be-

¹ Kur'an-ı Kerim, İkrâ, 96/1.

lirlenmiştir. Böylece Hz. Peygamber(a.s) döneminde eğitim ve öğretim vahiy önderliğinde başlamış, en başta Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde yoksul sahâbilerin barınması için yapılan² ve bunun akabinde düzenli bir eğitim sistemi için "Suffe" adıyla bir eğitim kurumu vücuda getirilmiştir.

Hz. Peygamber(as.)'ın vefatını müteakiben İslam dininin tebliği ve Hz. Peygamber'in bıraktığı ilim mirası ve bunu gelecek nesillere aktarma işi sahâbilere kalmıştı. Onlar da bu işi kendi asli vazifelerinden addederek tebliğ ve ilim tahsili konusunda canhıraşâne gayretler sarf etmişlerdir. Hulefâ-ı Râşidîn devrine girildiğinde islâmi fetihler artmış, İslam dininin sınırları genişmiş ve bu duruma paralel olarak da ilmi merkezler çoğalmıştır. Bu dönem de tedrisat camilerde icra edilmiştir.³

Emevîler devrine gelindiğinde devletin sınırları oldukça genişlemiş, tedrisât özel eğitim kurumlarında yapılmaya başlanmıştır. Bu tedrisatın yapıldığı yerlere artık bilinen adıyla "Medrese" denilmiş ve hocasına da "Müdderris" denilmiştir. Keza saraylarda da tedrisat yapılmış ve saraylarda "müeddib" denen öğreticiler önderliğinde eğitim ve öğretime devam edilmiştir. Bu dönemde yapılan reformlar sonucu Arapça bürokrasi dili olmuş, buna paralel olarak Arap dili büyük bir gelişim kaydetmiştir.⁴

Abbâsîler devrine gelindiğinde ise Bağdat ilim merkezi haline getirilmiş, Kûfe, Basra, Medine, Dımaşk gibi ilim merkezlerinde bulunan âlimler buraya akın etmişlerdir. Bunun yanında halifelerin âlimlere önem ve özen göstermesi de ilmi faaliyetlerin gelişmesine olumlu katkılarda bulunmuştur. Özellikle halife Mansur'un "Beytu'l Hikme" adlı kütüphaneyi tesis etmesi, daha sonra halifeler Mehdi, Hârûn Reşîd ve Me'mûn'un bu ilmi gelişmelere katkı sunmaları ve bu ilmi kültürel hareketleri daha da genişletmeleri, Yunanca-Süryânice-Sanskritçe-Pehlevîce gibi dillerden çeviriler yapılması ve bunu müteakiben değişik alanlarda ve çok sayıda yeni eserlerin meydana getirilmesi sonucu İslam medeniyeti dünya medeniyetiyle kay-

² Mustafa Baktır, "Suffe", TDVİA, c. XXXVII, s.469

³ İhsan Süreyya Sırma, "Müslümanlarda Eğitimin Tarihi Süreci İçerisinde Medreseler", Ed. Fikret Gedikli, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum, (Muş 2012), c.I, s.56.

⁴ Ramazan Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (İstanbul: İsar Yayınları, 2012) s.78-79.

naşmış ve evrensel bir medeniyet halini almıştır.⁵ Bu devirde eğitim yine evlerde, camilerde, saraylarda ve özel eğitim kurumu olan Beytu'l Hikme 'de yapılıyordu. Harun Reşid ve Me'mûn devrinde Bizans'a yapılan fetihler sonucu ele geçirilen kitaplar Helenistik mekteplerin hocaları vasıtasıyla tercüme ettirilmiştir⁶. Bütün bu gelişmeler medreselerin müfredatı üzerinde bir takım değişikliklerin yapılmasına sebep olmuştur. Nitekim bu devirde medreselerde Astronomi, Coğrafya, felsefe, Tıp vs. gibi pozitif ilimler de müfredata dâhil edilmiştir.⁷

Selçuklular devrinde ise Alparslan'ın ve ardından oğlu Melikşah'ın veziri olan Nizâmülmülk tarafından Nişâbur ve bilhassa Bağdat'ta açılan bunun yanında Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Âmül, Musul, Cizre ve Rey gibi şehirlerde Nizâmiye medreseleri inşa edilmiştir.⁸ Selçuklular Şii Fâtîmî devletinin menfi propagandasına bu medreselerle baş koymuştur. Nizâmülmülk 'ün İran ve Aşağı Mezopotamya'da yaptığını Nûreddin Mahmud Zengî ve Selâhaddîn-i Eyyûbî Yukarı Mezopotamya, Suriye ve Mısır'da gerçekleştirmiş, böylece medrese sistemi batıya doğru yayılmıştır. Bahsedilen medreselerde özellikle büyük medreselerde dinî ilimlerin yanı sıra tıp, riyâziye ve hey'et gibi ilimler de okutulmaktaydı. Bazı medreselerin bünyesinde bir dârüt-tıb vardı. Derslerin müfredatı hocaya göre değişmekteydi. Aynı hoca bazen Arap dili, edebiyat, şiir, hitabet, hadis, fıkıh, ahkâm, kelâm, mantık, geometri, ensâb, siyer gibi konularda bilgi sahibi olabilmekteydi.⁹ Ancak mezkûr medreseler özellikle alt ilimlerine yani nahiv ve sarfa ayrı bir ehemmiyet vermişlerdir. Zira şiir, resmi belge, kitap, konuşma metinleri ve mektup yazabilmemin ilk şartı sarf ve nahiv bilmektir.¹⁰

Osmanlı devleti zamanında ise medreseler altın çağını yaşamıştır denebilir. Bu devirde daha çok medreselerde dinî eğitim verilmiştir. Osmanlı

⁵ Şeşen, age., s.167.

⁶ Şeşen, age., s.169.

⁷ Şeşen, age., a.y.

⁸ Nebi Bozkurt, "Medrese", TDVİA, XXVIII, 324.

⁹ Nebi Bozkurt, a.g.md., s.326.

¹⁰ George Makdisi, *İslamın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*, Trc. Hasan Tunçay Başoğlu, (İstanbul: Klasik Yayınları 2007), s.145.

medreselerinde Arapça ve dini ilimler ağırlıklı bir müfredât söz konusuydu.¹¹ Felsefe, Matematik, Astronomi, Fizik bilgileri “Cüz’iyyât” adı altında yardımcı ders olarak okutulmuştur. Ancak bazı medreseler dini ilimlerin dışındaki derslere hoş bakmamış ve pozitif ilimlerin okutulmasını yasaklamışlardır. Ayrıca Osmanlılarda medrese eğitimi hiç değişikliğe uğramadan X. Asırdan XX. Asra kadar gelmiş, okutulan dersler, uygulanan eğitim metodu güncellenmemiştir. Medreselerde eğitim alanında reformlar ancak XVI. Asırda yapılabilmektedir.¹²

Osmanlı devleti II. Meşrutiyet’in ilanından sonra parçalanma sürecine girmiş, medrese karşısında Rüştüye, idadiye, sultaniye ve azınlık okulları gibi farklı eğitim kurumları kurulmuştur. Bu da medrese-mektep çekişmesini doğurmuştur. Neticede “İslah-ı Medâris”, “Medâris-i İlmiyye” Nizamnamesi adı altında kanun ve yönetmelikler yayımlanarak medreselerin müfredatında birçok değişiklik yapılmıştır.¹³ Netice itibariyle bu ıslahların hiç biri kurulan idealleri gerçekleştirememiş ve Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu ile medreseler kapatılmıştır. Medreseler kapatılmasına rağmen şarkta yer alan medreseler bu geleneği zor da olsa devam ettirmiş ve bu gelenek günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Medreseler, tarihi kökenleri çok eskilere dayanan, döneminin eğitim-öğretim ihtiyaçlarına cevap veren, döneminin bilginlerini yetiştiren, bünyesinde ilk orta ve bugünkü tabiriyle lisans eğitimini ihtiva eden eğitim-öğretim kurumları olduğu verdiğimiz bilgilerden varestedir. Medreseler eğitim kurumları olduğundan her dönem farklı bir müfredata sahip olabilmektedir. Tarihsel süreçte buralarda sürdürüle gelen eğitimin içerik ve yönemi takip edilen tarz ve üslup, konjonktürel olarak farklılaşabilmiştir. Bu da farklı müfredatın takip edilmesine sebep olmuştur. Hatta zaman zaman medreselerin İslam düşüncesine aykırı görüşlerin egale edilmesi, be-

¹¹ Osmanlı medreselerinde okutulan ders kitapları ve medrese yapısı için bkz. Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (Bursa 2008), c.17, sayı: 1, s. 25-46.

¹² Şeşen, s.644-645.

¹³ Osmanlı'nın son döneminde Medreselerdeki bu ıslah çalışmaları ve ders programları hakkında geniş bilgi için bkz. *Mustafa Öcal, Osmanlı Devletinin Son Döneminde Medrese İslahatları Üzerine Bir Değerlendirme*, Ed. Fikret Gedikli, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum, (Muş 2012), c.I, s.56.

lirli bir fikhî mezhebi desteklemek amacıyla kurulduğunu iddia edenler bile olmuştur.¹⁴ İşte bu medreselerin her halükârda eğitim ve öğretim hususunda takip etikleri bir metot ve müfredat vardı. Bu müfredat zaman zaman yöreden yöreye değişiklik arz edebiliyordu. Bu meyanda Siirt ve yöresinde mevcudiyetini halen devam ettiren medreselerin de yazılı değil şifahi olarak takip ettikleri bir müfredat söz konusudur.¹⁵ Bu müfredat Arapça alet ilimlerinin öğrenciye kolaylık ve suhuletle öğretme gayreti çerçevesinde belirlenmiştir. Siirt ve çevresinde varlığını devam ettiren medreseler şifahi olarak bu müfredatı değiştirebilmektedirler

2. SİİRT MEDRESELERİNDE İCÂZETNÂME ÖNCESİ OKUTULAN KİTAPLAR

Siirt medreseleri günümüzde de varlığını sürdüren ve Arapça Dil eğitimi alanında kendisinden bahsettiren, belirli bir eğitim ve öğretim usulü olan medreselerdir. Yöredeki bu medreselerin sayısı altmışı bulmaktadır.¹⁶ Bu medreselerde dersler bugünün öğretim görevlileri diyebileceğimiz müderrisler tarafından verilmektedir. Bu medreselerde birçok âlim yetişmiştir. Medreseye kabul edilecek öğrencilerin belirli şartları vardır. Bu şartlar olgunlaştığı zaman ve sunulan şartlara haiz olan öğrenciler bu medreselerde ders görebilmektedirler.¹⁷ Medreseye belirli şartlarda kabul edilen öğrencilerin şartları ihlal etmeleri halinde medreseden kayıtları silinmekte-

¹⁴ Şakir Gözüdok, “*Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler*”, Ed. Fikret Gedikli, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum, (Muş 2012), c.I, s.87-130.

¹⁵ Siirt çevresinde eğitime devam eden medreselerde eğitim ve öğretim metodu hakkında geniş bilgi için bkz. Uğur Erman, *Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi*, Atatürk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Erzurum 2013), s. 61-63.(Adı geçen tezde yer alan Siirt medreselerindeki eğitim metodu ile alakalı ders, müzakere, ibare ezberleme gibi yöntemler hakkında elde edilen bilgiler, halen bu medreselerde ders veren Müderris Abdülbaki YAHYAĞLU tarafından e-posta aracılığıyla tarafımıza gönderilen bilgilerden elde edilmiştir. Bu bilgiler tarafımızca herhangi bir değişiklik yapılmadan okuyucunun istifadesine sunulmuştur.)

¹⁶ Siirt ve çevresinde eğitim ve öğretim veren medreseler hakkında bilgi için bkz. Uğur Erman, *Özellikli Yöresel Kur'an Kursları: (Tillo Örneği)*, Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu -I (30 Mart - 01 Nisan 2012, Ankara), 2013, cilt: I, s. 276-277.

¹⁷ Siirt ve çevresindeki medreselere öğrenci kabul edilme süreci ile ilgili bilgi için bkz. Uğur Erman, *Özellikli Yöresel Kur'an Kursları: (Tillo Örneği)*,s.280-281.

dir. Mezkûr medreselerde öğretim usûlü olarak genellikle ezber, mütalaa, müzakere usulü takip edilmektedir. Bu öğretim usulü uygulanırken Siirt ve çevresindeki medreselerde sıra kitapları takip edilmektedir. Siirt ve çevresindeki medreselerde bugünkü modern eğitim kurumlarında diploma dediğimiz “İcazetname” elde etme hakkı kazanılıncaya dek takip edilen kitapları şöyle sıralamak mümkündür.

2.1. Emsile

Arapça kelimelerin çekim kılavuzu olarak hazırlanmış bir sarf kitabıdır. Özellikle Osmanlı Medreselerinde ve günümüzde bazı öğretim kurumlarında Arapça derslerinde ilk okutulan ve ezberletilen eserdir. Emsile’den sonra usûlen yine sarf hakkında binâ ve maksût kitapları takip edilir. Emsile’nin müellifi bilinmemekle beraber bazı şerhlerinde -teberrüken olsa gerek- musannifin Hz. Ali (R.A) olduğu ifade edilmiştir. Arapçada kullanılan tüm kelime kalıplarını ve çekimlerini anlatan bu kitaba Arapça ve Türkçe olmak üzere çok sayıda şerh yazılmıştır.¹⁸

2.2. Binâ

Daha çok Binâ diye tanınan bu eser, fiillerin mazi ve müzâride gösterdiği ses, yapı ve mana değişikliği esas alınarak Arapça öğrenmek isteyenlere temel sarf bilgisi vermek için hazırlanmıştır. Mevcut kaynaklarda yazarına rastlanmayan kitabın Şerhu’l-Mufassal’a yapılan bir atfından dolayı 538’den (1143) sonra yazıldığı iddia edilmiştir.

Arapçadaki fiil kalıplarının sülâsiden sūdâsiye doğru ve dildeki işlevlik sırasına göre mastarlarıyla birlikte verilmesi, ayrıca her kalıbın müteaddî ve lâzım manalarına işaret edilmesi kitabın en belirgin özelliklerindedir. Fiillerde görülen söz konusu değişiklikleri 35 bâbda ele alan kitap 18 bâbda sülâsi mücerred ve mezîd fiilleri, kalan 17 bâbda da rubâi mücerred ve mezîd fiili kalıplarını vermekte ve “aksâm-ı semâniyye” ve “aksâm-ı seb’a” bilgisiyle son bulmaktadır.¹⁹

Arap ülkeleri dışında İslam âleminde, özellikle Osmanlı-Türk dünya-

¹⁸ *Mukayyed Sarf Cümlesi*, (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi tsz.), s.236-256.

¹⁹ *Mukayyed Sarf Cümlesi*, s.210-235.

sında yüzyıllar boyu okutulan ve Arapça öğreniminde temel bir merhale kabul edilen kitap, sarf cümlesi olarak bilinen kitapçıklar grubuyla birlikte veya müstakil olarak birçok defa basılmış ve üzerine sayısız şerhler yazılmıştır.

2.3. *Maksûd*

Müellifi bilinmemektedir. Kitapta önce sarf ilminin önemine işaret edilmiş, daha sonra sülâsî mücerred ve rubâî mücerred fiillerin vezinleriyle rubâî mücerred veznine mülhak altı bâb tanıtılmış, ardından sülâsiye mezîd rubâî, humâsî ve sūdâsî fiil kalıpları ile (toplam on dört kalıp) rubâî mücerrede mezîd üç fiil kalıbı ele alınmıştır. “Mastardan türeyen kipler” başlığı altında masdar, masdar çeşitleri ve mastardan türeyen mâzî, müzâri, emir ve nehiy, ism-i fâil ve ism-i mef’ûl kip ve kalıplarının kuruluş ve çekimleri açıklanmıştır. “Sahih fiillerin çekimi” başlığıyla sahih fiillerin mücerred ve mezîd kalıplarının mâzî, müzâri, emir ve nehiy kiplerinin mâ’lûm ve meçhul şekilleriyle ism-i fâil ve ism-i mef’ûllerinin çekimleri anlatılmıştır. “Notlar” (Fevâid) başlığını taşıyan bölümde geçişsiz (lâzım) bir fiili geçişli (müteaddî), geçişli bir fiili geçişsiz yapmanın yolları, hangi fiil kalıplarının (bab) geçişlilik veya geçişsizlik bildirdiği, fiil kalıplarının ifade ettiği istek, işteşlik (müşâreket) ve dönüşlülük (mutâvaat) gibi diğer anlamlar, isim ve fiillerdeki zâid harfler ve bu harflerden bazılarının bildirdiği mânalarla bir kelimedeki zâid harfleri belirlemenin yolları açıklanmıştır. “İlletli fiillerle sahih fiillerden hemzeli ve muzaaf olanlar” başlıklı bölümde söz konusu fiillerle bunların çekimleri esnasında meydana gelen i’lâl, ibdâl ve idğâm gibi değişiklikler ve kuralları açıklanmıştır.²⁰

2.4. *Tasrifu'l-İzzî (el-İzzî fi't Tasrif)*

Sarf ilmi ile ilgili bir eserdir. Zencân doğumlu İzzü'd-din Ebu'l-Fedâil İbrahim b. Abdulvehhâb (ö.655/1257) tarafından kaleme alınmıştır.²¹

Eser, Sarf ilmi ile ilgili olup beş fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl; ma-

²⁰ Kazım Çeçen, “*el-Maksûd*”, TDVİA, c. XXVII, s.453; *Mukayyed Sarf Cümlesi*, s.178-209.

²¹ İbrahim el-Harrânî, *Tuhfetul İbrâni'l Medresiyye fi Terâcimi Baldi Musannif'il Kutub'id-Dirâsiyye*, (byy., 1427), s.4.

zi mâ'lûm, mâzi meçhûl, müzâri mâ'lûm, müzâri meçhûl, emr-i hâzır, emr-i gâib, nehy-i hâzır, nehy-i gâib, ism-i fâil ve ism-i mef'ûl'den bahseder. İkinci fasıl ise, muzaaf fiil hakkındadır. Üçüncü fasıl mu'tell fiiller hakkındadır. Müellif mu'tell fiilleri de yedi çeşide ayırmıştır. Birincisi; mu'tellü'l-fa, ikincisi; mu'tellü'l-ayn, üçüncüsü; mu'tellü'l lâm, dördüncüsü; mu'tellü'l-ayn ve'l-lâm, beşincisi; mu'tellü'l-fâ ve'l-ayn, altıncısı; mu'tellü'l-fâ ve'l-lâm, yedincisi; mu'tellü'l-fa ve'l-ayn ve'l-lâm'dır. Dördüncü fasılda ise, mehmûz fiillerden bahsedilmiştir. Beşinci fasıl ise, ism-i zamân, ism-i mekân, ism-i âlet, masdar-ı merre, masdar-ı nev'i'den oluşmaktadır.²²

2.5. Avâmil

2.5.a. Avâmil-i Birgivi

Nahiv ilmine dair olan bu eser, Balıkesir 929/1523 doğumlu Muhammed b. Ali b. İskender Muhyiddin (ö. 981/1573) tarafından kaleme alınmıştır. Arapça küçük bir risâle olup el-Avâmilü'l-cedîde diye de bilinmektedir. İlki İstanbul'da (1234) olmak üzere çeşitli yer ve zamanlarda kırk civarında baskısı yapılmıştır.²³

2.5.b. Avâmil-i Cürçânî (100 Amil)

Nahiv ilmi ile alakalı olan bu eser, Cürçân doğumlu Abdulkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed Ebubekir el-Cürçânî (ö. 471-474/1078-1081) tarafından telif edilmiştir.²⁴

Eserde Nahiv ilmine konu olan yüz amil işlenmiştir. Bunlardan doksan bir tanesi semâ'i, yedisi kıyasî, iki tanesi manevî âmildir. Kitap on üç kısmından oluşmaktadır. Birincisi; harf-i cerler, ikincisi; fiile benzeyen harfler, üçüncüsü; leyse manasına gelen mâ ve lâ, dördüncüsü; sadece ismi nasb eden harfler, beşincisi; fiili müzârîyi nasb eden edatlar, altıncısı; fiili müzârîyi cezm eden edatlar, yedincisi; şart edatları, sekizincisi; isimleri temyiz üzere nasb eden âmiller, dokuzuncusu; isim fiiller, onuncusu; nâkıs fiiller, on birincisi; ef'âl-i mukârebe, on ikincisi; medh ve zemm fiilleri, on

²² el-Harrâni, s.4-5; *Mukayyed Sarf Cümlesi*, s.124-176; Abdülkerim Özeydin, "İzzeddin ez-Zencânî", TDVİA., XLIV, 253.

²³ el-Harrâni, s.6-9; Emrullah Yüksel, "Birgivi" TDVİA., c.VI.,193.

²⁴ el-Harrâni, s.10-13.

üçüncü kısım ise ef'âlü'l kulüb konusundan bahsetmektedir.²⁵ Eser kıyasî ve manevî amiller bahsi ile son bulmaktadır.²⁶

2.6.Zurûf

Nahiv ilmi ile alakalıdır. Eser Kürtçe ve Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bu eser medreselerde okutulmakla birlikte yazarı tam olarak belli değildir. Ancak hâl-i hâzırda bu medreselerde ders veren müderrislerden elde ettiğimiz bilgiye göre eserin yazarının Molla Yunus isimli bir zat olduğu söylenilmektedir. Kitapta zarfların kısımları, zarflar hakkındaki genel kurallar, zarf, cümle ve câr-ı mecrûr'un hükümleri, tam ma'rife, tam nekre ve tam olmayan ma'rife ve nekreden sonra geldiğinde terkipte ne olacağı, zarf ve câr-ı mecrûr'un müteallik olduğu amiller, zarfın çeşitleri gibi konular işlenmiştir.²⁷ Eser, nahiv ilminin konusu, irâb ve mebnî bahisleri ile son bulmaktadır.²⁸

2.7.Terkîb

Nahiv ilmüne dair yazılan bu eser de Molla Yunus tarafından kaleme alındığı iddia edilmiştir.²⁹ Eser öğrencilerin terkip bilgilerini geliştirmek amacıyla yazılmıştır. Eser mebnî konusu ile başlamaktadır. Daha sonra müellif, manevî ve lafzî izâfet, failin kısımları, irâbta mahalli olan ve mahalli olmayan cümleler, bedel'in kısımları, atif harfleri, ma'rifeler “ قبل ” ve “ بعد ” kelimelerinin irâbtaki halleri gibi konulardan bahsetmiştir. Eser “Mef'ûller” bahsi ile son bulmaktadır.³⁰

2.8.Sa'dullahî's-Sağîr

Nahiv ilminin konularından bahseden bir eserdir. Konum bakımından avâmîl ile aynıdır. Bu kitapta avâmîl kitabı anlaşılır bir dille açıklanmıştır. Sa'dullâh el-Burdeî tarafından kaleme alınmıştır. Eser harf-i cer-

²⁵ Abdulkâhîr b. Abdurrahman b. Muhammed Ebubekîr el-Cürçânî, *Avâmîli'l-Cürçânî*, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2016), s.11-26.

²⁶ el-Cürçânî, s.25-26.

²⁷ *Ez-Zurûf*, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2015), s.7-66.

²⁸ *Ez-Zurûf*, s.18-20.

²⁹ Molla Yunus, *et-Terkîb*, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2015), s.25

³⁰ Molla Yunus, s.25-55.

ler konusuyla başlamaktadır. Daha sonra müellif, fiile benzeyen harfler, leyse'ye benzeyen harfler, ismi nasb eden harfler, müzâri fiili nasb eden ve cezm eden harfler, isim fiiller, nakıs fiiller gibi konulardan bahseder.³¹ Eser Cürçânî'nin "Avâmîl" adlı eserle aynı içeriğe sahiptir.

2.9. *El-Âcurrûmiyye*

Nahiv ilmi ile ilgili konulardan bahseden eser, Fas 672/1273 doğumlu Ebu Abdillah Muhammed b. Muhammed b. Davûd Ebu Abdillah İbn-i Âcurrûm es-Sinhâcî(ö.723/1323) tarafından kaleme alınmıştır.³²

Müellif eserde kelamın kısımları, ismin alametleri, i'râb ve binâ, Gayr-ı munsarîf, nekre ve ma'rife, zamir, alem, mevsûl, merfûât, nâkıs fiiller, harfler, leyse'ye benzeyen fiiller, mukârebe fiilleri, fiile benzeyen harfler, cinsini nefyeden Lâ, ef'âlu'l-kulûb, mansûbât, münâdâ, mef'ûl-u Leh, mef'ûl-u maah, temyiz, müstesna, mecrûrât, fiillerin i'râbı, nevâsıh, cevâzım, na't, atıf, te'kîd, bedel, fiillerin amelini yapan isimler, tenâzu', taaccüp ve vakıf gibi nahiv ilmine ait konuları işlemiştir.³³

2.10. *Şerhu'l-Âcurrûmiyye li'l-Ezherî*

Nahiv ilmi ile alakalı olup Âcurrûmiyye adlı eserin şerhidir. Eser, Cürce/Mısır 838/1434 doğumlu Zeynu'd-din Halid b. Abdullah b. Ebî Bekr B. Muhammed B. Ahmed el-Curcâvî(ö.905/1499) tarafından kaleme alınmıştır. İçerik olarak Âcurrûmiyye ile aynıdır.³⁴

2.11. *Mütemmimetü'l-Âcurrûmiyye*

Eser, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman b. Hüseyin el-Mâlikî el-Endelûsî er-Rei'nî(ö. 954/1547) tarafından telif edilmiştir.³⁵

Kitap, kelim bahsi ile başlar. Sonra ismin alametleri ile devam eder. Sonra i'râb, bina, gayr-ı munsarîf, isim, ma'rife ve nekre konuları ile devam

³¹ Sa'dullâh el-Burdeî, *Sa'dullâhî's-Sağîr*, Thk. İbrahim el-Harrânî-Muhammed ed-Diyârbekrî, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2016), s.29-61.

³² Harrânî, s.14-16.

³³ Ebu Abdillah Muhammed b. Muhammed b. Davûd Ebu Abdillah İbn-i Âcurrûm es-Sinhâcî, *el-Âcurrûmiyye*, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2016)s.7-68.

³⁴ Harrânî, s.17-19.

³⁵ Harrânî, s.20-22.

eder. Daha sonra merfûât konusu ve bu konunun altına giren mübtedâ, haber, fâil vs. konular işlenir. Sonra, mübtedâ ve habere dâhil olan amiller işlenir. Bu amiller sıra ile nâkıs filler, mukârebe fiilleri, leyse ye benzeyen harfler, fiile benzeyen harfler ve ef'âl-i kulûb'tür. Daha sonra mansûbât konusu işlenir. Sonra mecrûrât konusuna geçilir. En sonunda ise; fiilin îrâbı, fiili nasb eden edatlar, cezm eden edatlar, atıf, te'kid, bedel, isim fiil, tenâzu', taaccüp ve vakıf konuları işlenir.³⁶ Müellif eserde genellikle ayetlerden nadiren hadislerden istişhâdda bulunmuş, muhalefet olan nahvî meselelerde ibn-i Mâlik'in görüşlerini benimsemiştir.³⁷

2.12. el-Muğni

Ahmed b. Hasan b. Yusuf Fahreddin Ebu'l -Mekârim el-Çârperdi(ö. 746/1346)'nin nahiv ilmiyle alakalı muhtasar bir eseridir. Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır; Birinci bölümde müellif, isimlerden ismin kısmı olan İrâb ve Binâ konularını işlemiştir. İkinci bölümde fiiller ve kısımları ve hükümleri konusundan; Üçüncü bölümde ise harfler, harflerin kısımları, manaları ve kullanımından bahsetmektedir.³⁸

2.13. Şerhu'l Muğni

Bedruddin Muhammed b. Abdurrahim b. Muhammed el-Umerî el-Meylânî (ö.811/1408)'in kaleme aldığı nahiv ilmiyle alakalı bir eserdir.³⁹

Müellif önce kelime ve kelam konuları işlendikten sonra kitabı üç baba ayırmıştır. Birincisi; isim bâbı, ikincisi; fiil bâbı, üçüncüsü de; harf bâbıdır. İsim bâbı on beş kısımdan oluşur. Birincisi; cins isim, ikincisi; alem, üçüncüsü; mu'rab konusudur.⁴⁰ Mu'rab isim başlığı altında ise merfûât, mansûbât ve mecrûrât konuları işlenmiştir. Müellif merfû' ismi de asıl ve asla benzer diye ikiye ayırmıştır. Asıl merfû fâil ve benzerleri de beş kısma ayrılmış-

³⁶ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman b. Hüseyin el-Mâlikî el-Endelûsî er-Rei'nî, *el-Mütemmimetü'l Âcurrümiyye*, (by, tsz.), s.2-54.

³⁷ er-Rei'nî, s.1.

³⁸ Ahmed b. Hasan b. Yusuf Fahreddin Ebu'l Mekârim el-Çârperdi, el-Muğni, Hâşemî yay.,; Harrânî, s.23-25.

³⁹ İbrahim Harrânî, s.26-27.

⁴⁰ Bedruddin Muhammed b. Abdurrahim b. Muhammed el-Umerî el-Meylânî, *Şerhu'l Muğni*, Thk. Muhammed Can, (İstanbul: Şefkat Yayınları, 2014), s.4-44.

tır. Bunlar mübtedâ, haber, kâne'nin ismi, inne'nin haberi, leyse manasındaki mâ ve lâ'nın isimleridir.⁴¹ Eserde mansûb isim de asıl ve aslın benzeri diye ikiye ayrılmıştır. Müellife göre asıl mansûb mef'ûl'dür. Mef'ûl de beş kısımdır. Mef'ûlü'n bih, mef'ûl-ü mutlak, mef'ûl-ü fih, mef'ûl -ü mah ve mef'ûl -ü lehtir. Aslın benzeri olan mef'ûller ise; yedi kısma ayrılmıştır. Bunlar hal, temyiz, müstesna, kâne'nin haberi, inne'nin ismi, cinsini nefyeden lâ'nın ismi, leyse manasındaki mâ ve lâ'nın haberleridir.⁴² Mecerûr isim ise; izâfe ile mecerûr ve cer harfleri diye ikiye ayrılır.⁴³ Kitabın dördüncü babında müellif, mu'rab isme tabi olan isimlerden bahseder. Müellife göre bunlar da beş kısımdır: Te'kid, sıfat, bedel, atf-ı beyân, atf-ı nesak. Kitabın altıncı kısmında mebnî isimden bahsedilir.⁴⁴ Müellif kitabın Yedinci kısmında; müsennâdan, sekizinci kısımda; mecmu' isimden, dokuzuncu kısımda; ma'rife isimden, onuncu kısımda; nekre isimden, on birinci kısımda; müzekker isimden, on ikinci kısımda; müennes isimden, on üçüncü kısımda; musağğar isimden, on dördüncü kısımda; mansûb isimden, on beşinci kısımda ise fiile benzeyen isimlerden bahseder ki bunlar da masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i zamân, ism-i mekân, ism-i âlet, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdil'dir.⁴⁵

Eserde Fiil bâbı ise, on bir bölümden oluşur. Birincisi; mâzi fiil, ikincisi; müzâri fiil, üçüncüsü; emir fiil, dördüncüsü; nehiy, beşincisi; müteaddî ve gayr-ı müteaddî fiil, altıncısı; bina malum fiil ve bina meçhul fiil, yedincisi; ef'âl-i kulûb, sekizincisi; nâkıs fiiller, dokuzuncusu; mukârebe fiilleri, onuncusu; medh ve zemm fiilleri, on birincisi ise; taaccüb fiillerinden oluşur.⁴⁶

Harf bâbı ise, yirmi dört bölümden oluşur. Birincisi; cer harfleri. İkincisi; fiile benzeyen harfler, üçüncüsü; atıf harfleri, dördüncüsü; nefy harfleri, beşincisi; tenbîh harfleri, altıncısı; nidâ harfleri, yedincisi; tasdik harfleri, sekizincisi; istisna harfleri, dokuzuncusu; hitâp harfleri, onuncusu zâid harfler, on birincisi; tefsir harfleri, on ikincisi; kendisinden sonra gelen ke-

⁴¹ el-Meylânî, s.71-97.

⁴² el-Meylânî, s.98-154.

⁴³ el-Meylânî, s.155-173.

⁴⁴ el-Meylânî, s.174-200.

⁴⁵ el-Meylânî, s.201-339.

⁴⁶ el-Meylânî, s.340-311.

limeyi mastara çeviren harfler, on üçüncüsü; tahdîd(teşvik) harfleri, on dördüncüsü; takrîb harfleri, on beşincisi; istikbâl harfleri, on altıncısı istihâm harfleri, on yedincisi; şart harfleri, on sekizincisi; illet harfleri, on dokuzuncusu; red've men' ifade eden harfler, yirincisi; lâmlar, yirmi birincisi; sâkin halde bulunan te'nîs tâ'sı, yirmi ikincisi; te'kîd nûn'u, yirmi üçüncüsü; ha-i sekte, yirmi dördüncü bölümde ise tenvîn konusundan bahsedilmektedir.⁴⁷

2.14. *Sutûr*

Molla Abdulhakim ed-Dirşevî(ö.?)tarafından kaleme alınan bu eser Beyan ilmi ile ilgili konuları içerir.

Kitap beyân ilmi ile alakalıdır. Kitabın yazılış amacı, Sa'dîni'nin kitabının dibâcesindeki mecazları açıklayıp⁴⁸, öğrenciyi beyan ilminde az da olsa bilgi sahibi kılmaktır. Kitap önce mecâzın ne olduğunu sonra, mecâzın kısımları olan mecâz-ı mürseli, istiâre-i musarrahayı⁴⁹, istiâre-i mekniyyeyi⁵⁰, istiâre-i tahyîliyyeyi⁵¹, teşri, tecrîd konusunu kısaca açıklar. Müellif daha sonra dibâceyi uygulamalı olarak şerh eder.⁵²

2.15. *Şerh-u Tasrîfi'l-İzzî (Sa'dîni)*

Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî el-Herevî(ö.791/1389) tarafından İzzî isimli esere şerh olarak yazılmıştır. Eserin asıl adı "Tedrîcu'l Edâni ile Kırâati Şerhi's Sa'd alâ Tasrîfi'z Zencâni"dir.⁵³

Eser konu olarak İzzî ile aynı içeriği ihtiva etmektedir. Kitapta İzzî'de anlatılan kurallar geniş bir şekilde ele alınır. Eksik yönleri tamamlanır. İzzî'de zikredilmeyen kurallar zikredilir. Sarf ilminin konuları detaylı bir şekilde ele alınır.⁵⁴ Eser yöredeki medreselerde "Sa'dîni" olarak isimlendirilmektedir.

⁴⁷ el-Meylânî, s.412-569.

⁴⁸ Molla Abdulhakim ed-Dirşevî, *Sutûr*, (İstanbul: el-Mektebetu'l Mahmûdiyye, 1933), s.4.

⁴⁹ Abdulhakim ed-Dirşevî, s.6.

⁵⁰ Abdulhakim ed-Dirşevî, s.7.

⁵¹ Abdulhakim ed-Dirşevî, s.8.

⁵² Abdulhakim ed-Dirşevî, s.8-39.

⁵³ İbrahim Harrâni, s.28-37.

⁵⁴ Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî el-Herevî, *Tedrîcu'l Edâni ile Kırâati Şerhi's Sa'd alâ Tasrîfi'z Zencâni*, (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, tsz.), s.220.

2.16. *Hallu Meâkidu'l-Kavâid El-Lâti Sebetet Bi'd'-delâili ve'ş-Şevâhid*

Ahmed b. Muhammed b. Ârif Şemsu'd-din Ebu's-Senâ İbn-i Ebi'l-Berekât er-Rûmî ez-Zilî et-Tökâdî (ö.1006/1597) tarafından kaleme alınmıştır.⁵⁵

Kitap dört bâbtan oluşur. Birinci bâb; cümle ve ahkâmları hakkında, ikinci bâb; cârr ve mecrûr hakkında, üçüncü bâbta ise, yirmi bir değişik kelimenin kullanıldıkları mana sayısına göre işlendikten sonra bu kelimeler sekiz bölümde ele alınır. Dördüncü bâbta ise, isti'mâlde devamlı karşılaşılan bazı seçkin ibarelerin açıklanması işlenmiştir.⁵⁶

2.17. *Kavâidu'l İ'râb*

Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360) tarafından nahiv ilmi ile alakalı muhtasar bir eserdir.⁵⁷

Müellif eserde Arapça 'da cümle ve şibh-i cümle, i'râbı güç bazı müfretlerle edatların i'râb halleri ve yaygın i'râb hatalarına dair konulardan bahsetmektedir. Birinci bâbta cümle ve hükümleri, üçüncü bölümde ise yaklaşık yirmi harfin irabı hakkında bilgi vermektedir.⁵⁸

2.18. *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sedâ*

Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö.761/1360) tarafından nahiv ilmüne dair kaleme alınan bir eserdir.⁵⁹ Eserde genellikle Kur'ân ayetlerinden istişhâd edilmiş zaman zaman Arap şiiri ve hadisten de deliller getirilmiştir.

Kitabın ilk konusu kelime, ismin alametleri, mu'rab ve mebni isim konuları işlenmiş daha sonra fiil konusu geniş bir şekilde işlenmiştir. Harf konusu ele alınıp kelimeler ve irap konuları çok geniş ve kapsamlı bir şekilde işlenir. Müzâri fiili raf', nasb ve cezm eden âmiller ele alınır, ma'rife ve

⁵⁵ İbrahim Harrânî, s.38-39.

⁵⁶ Ahmed b. Muhammed b. Ârif Şemsu'd-din Ebu's-Senâ İbn-i Ebi'l-Berekât er-Rûmî ez-Zilî et-Tökâdî, *Hallu Meâkidu'l-Kavâid el-Lâti Sebetet bi'd-Delâili ve'ş-Şevâhid*, (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, tsz.), s.94-95.

⁵⁷ İbrahim Harrânî, s.40-47.

⁵⁸ Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Kavâidu'l İ'râb*, (İstanbul: byy, 1377/1968), s.2, 14.

⁵⁹ İbrahim Harrânî, s.40-47.

nekre konuları işlenir. Mübtedâ, haber, nevâsıh, fâil, nâibu'l-fâil, tenâzu', mef'ûller ve müteallikâtı, hâl, temyiz, müstesna, hurûf-u cer, izâfe, fiilin amelini yapan yedi şey (masdar, isim fiil, ism-i fâil, emsile-i mübâlağa, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl), tevâbi' (sıfat, te'kid, atf-ı nesak, bedel, atf-ı beyân), taaccüb ve vakıf konuları işlenmiştir.⁶⁰ Yöredeki medreselerde mezkûr eser “Şerhu'l Kıtır” olarak bilinmektedir.

2.19. *El-Behcetü'l-Mardıyye Fi Şerhi'l-Elfiyye*

Kitap nahiv ilmi ile ilgili olup Elfiye metninin şerhidir. Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfî (ö. 911/1505) tarafından telif edilmiştir.⁶¹ Yöredeki medreselerde ‘Suyûtî’ olarak isimlendirilmektedir. Kitapta öncelikle kelâm, mu'rab ve mebni konuları işlenir. Sonra ma'rife, nekre, ibtidâ, nevâsıh, fâil, nâib-i fâil, iştiğâl, müteaddî, lâzım, tenâzu', mef'ûlât, istisnâ, hâl, temyiz, hurûf-u cer, izâfe, mütekelim yâ'sına izâfe edilen isim, i'mâl-i masdar, ism-i fâil ve ebniyetü'l masâdır, ebniyetü'l esmâi'l-fâilîn ve'l-mef'ûlîn, i'mâl-ü sifati'l- müşebbehe, taaccüb, medh ve zemm fiilleri, ism-i tafdîl, tevâbi', nidâ ve müteallikâtı, istiğâse, nudbe, terhîm, ihtisâs, tahzîr, iğrâ, esmâü'l-ef'âl ve'l-esvât, te'kid nûnları ve gayr-i munsarıf konuları işlenir. Bir çok öğrenci kitabı buraya kadar okur ve bir üst kitaba geçer. Kitapta daha sonra i'râb-ı fiil, müzâri fiili cezm eden edatlar, lev(لو) ve emmâ(ما) bahisleri, el-ihbâru billezi, esmâü'l adet, kem/kezâ/keeyin(-كم- كأي - كذا) konuları, hikâye (i'râb-ı mahkî), te'nîs, maksûr ve memdûd konuları, cem-i teksîr ve cem-i tasğîr, vakıf, imâle ve tasrîf konuları işlenir.⁶²

2.20. *Kâfiyetu İbn-i Hâcib*

Müellifi Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbn-i Hâcib (ö. 646/1249)'tir. Nahiv ilmüne dair yazılmıştır.⁶³ Eserde sırasıyla kelime/kelam, i'râb, gayr-ı munsarıf, merfûât, mansûbât, mecrûrât,

⁶⁰ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Misrî, *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellûs-Sedâ*, (İstanbul: Fatih Enes Kitabevi, tsz), s.336-342.

⁶¹ İbrahim Harrânî, s.59-73.

⁶² Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfî, *el-Behcetü'l-Mardıyye Fi Şerhi'l-Elfiyye*, (İstanbul: el-Mektebetü'l Hanefiyye, 1426/2005), s.726-728.

⁶³ İbrahim Harrânî, s.74-80.

mebni, ma'rife, nekre, aded, müzekker, müennes, tesniye, cem', mastar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl, fiil çeşitleri (Mukârebe/Nâkisa/Taaccüb/Medh/Zemm) konularıyla ilgili bilgiler verilir ve harfler konusyla eser hitama erdirilir.⁶⁴

2.21. *el-Fevâidu'd-Diyâiyye (Molla Câmi)*

Nahiv ilmine dair kaleme alınan bu eser Câm / Horasan 817/1414 doğumlu Ebu'l Berekât Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Herevî el-Câmî(ö.898/1492) tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin ismi Molla Cami diye şöhret bulmuştur.⁶⁵ Eser İbn-i Hâcib'in "Kâfiye" adlı eserinin şerhidir.

Kitap üç bâbtan oluşur: İsim bâbı, fiil bâbı ve harf babı. Kitabın başında nahiv ilminin temel konusu olan kelime ve kelâm konuları işlenir. Daha sonra isim bâbına geçilir. Bu bâbta havâssü'l isim, mu'râb, i'râb çeşitleri, âmil, gayr-ı munsarîf konuları işlenir.⁶⁶ Bu aşamadan sonra müellif zikredilen bâbı üç kısma ayırır. Merfûât, mansûbât ve mecrûrât. Merfûât kısmında sırasıyla fâil, tenâzu', nâib-i fâil, mübtedâ ve haber konuları işlenir.⁶⁷ Mansûbât kısmında ise; mef'ûller, münâdâ, terhîm, tahzîr, hâl, temyîz, müstesnâ gibi konular işlenir.⁶⁸ Mejrûrât kısmında ise; İzâfe, harf-i cerlerle mejrûr isim konuları işlenir.⁶⁹ Daha sonra tevâbi' (na't, atıf, te'kid, bedel, atf-ı beyân), mebni isimler (zahir, ism-i işâret, ism-i mevsûl, esmâu'l-ef'âl ve'l-esvât, mürekkebât, kinâyât ve bazı zarflar), ma'rife ve nekre isimler, müzekker ve müennes isimler, müsennâ, maksûr ve memdûd isimler, mecmu' isim, cem-i teksir, masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl konuları işlenir.⁷⁰ Kitap çok uzun olduğu için öğrenci buraya kadar okur.

Fiil bâbında ise; mâzi ve müzâri fiili nasb eden âmiller, mâzi ve müzâri

⁶⁴ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbn-i Hâcib, *Kâfiyetu İbn-i Hâcib*, Thk. Salih Abdulazim eş-Şair, (Kahire: Mektebetü'l Âdâb, 2010), s.1-56.

⁶⁵ İbrahim Harrânî, s.81-106.

⁶⁶ Ebu'l Berekât Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Herevî el-Câmî, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye Şerhu Kâfiyeti İbn-i Hâcib*, (İstanbul: Salah Bilici kitabevi, tsz.), s.3-55.

⁶⁷ Molla Cami, s.56-89.

⁶⁸ Molla Cami, s.90-182.

⁶⁹ Molla Cami, s.186.

⁷⁰ Molla Cami, s.200-336..

fiili cezm eden âmiller, fiil-i şart, cezâü'ş-şart, binâ meçhûl, müteaddî ve gayr-ı müteaddî, ef'âl-i kulûb, ef'âl-i nâkısa, ef'âl-i mukârebe, fiil-i taac-cüb, medh ve zemm fiilleri gibi konular işlenir.⁷¹

Harf bâbında ise; cer harfleri, file benzeyen harfler, atıf harfleri, tenbîh harfleri, nidâ harfleri, icâb harfleri, ziyâde harfleri, tefsir, masdar, tahdîd, istifhâm, şart, red harfleri, ta-ı te'nîs, tenvîn ve nûn-u te'kid konuları işlenir.⁷²

2.22. er-Risâletü'l Esîriyye (Îsâgucî)

Esîru'd-din el-Mufaddal b. Ömer b. el-Mufaddal el-Ebherî es-Semerkindî(ö. 663/1264) tarafından telif edilen bu eser Mantık İlmi ile ilgili konuları ihtiva eden bir eserdir. Eserin asıl adı Er-Risâletü'l Esîriyye olsa da Îsâgucî ismiyle şöhret bulmuştur.⁷³ Eser üzerine çok sayıda şerh yapılmış olup Molla Fenârî'nin el-Fevâidü'l-Fenâriyye'si ile Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî el-Kâhîrî'nin el-Muttala' adlı şerhi bunların en meşhurlarıdır. Fenârî'nin şerhi üzerine yapılan hâşiyeler arasında Kul (Kavil) Ahmed diye tanınan Ahmed b. Muhammed b. Hıdır'ın şerhi Kûl Ahmed ve Burhâneddin b. Kemâleddin b. Hâmid'in el-Fevâidü'l-Burhâniyye'si önemlidir.⁷⁴

2.23. Muğni't-Tullâb

Eser Muhammed b. el-Hâfız Hasan el-Mânîsâvî(ö. 1222 /1807) tarafından telif edilmiştir. Mantık ilmini ihtiva eden konuları içeren eser, Îsâgucî metninin şerhidir.⁷⁵

Kitap dört bölümden oluşur. Birinci bölümde mebdâi't-tasavvûrât'tan bahsedilir. Bunlar Îsâgucî diye tabir edilen usûl-ü hamse (cins, fasıl, nev'î, hasse, a'râdu'l-âmm)'nin ta kendisidir.⁷⁶ İkinci bölümde; makâsıdu't-tasavvûrât'tan bahsedilir. Bunlar kavli-i şârih yani, had ve resm bölümüdür. Kavli-i şârih dört kısımdır: A) Hadd-i tam B) Hadd-i nâkis C) Resm-i tâm D) Resm-i nâkis.⁷⁷

⁷¹ Molla Cami, s.337-385..

⁷² Molla Cami, s.386-420.

⁷³ İbrahim Harrânî, s.106-109

⁷⁴ Abdülkuddûs Bingöl, "Îsâgucî", TDVİA, XXII, 488.

⁷⁵ İbrahim Harrânî, s.110.

⁷⁶ Eser Muhammed b. el-Hâfız Hasan el-Mânîsâvî, *Muğni't-Tullâb*, (İstanbul: Hâşemî yayınları.2014), s.40-77.

⁷⁷ Hasan el-Mânîsâvî, s.78-84.

Üçüncü bölümde ise, mebâdii't-tasdikât'tan bahsedilir. Bunlar kazâyâ, aks ve tenâkuz konularıdır.⁷⁸ Dördüncü bölümde ise, mekâsüdü't-tasdikât'tan bahsedilir. Bunlar, sûrete göre kıyâs ve maddeye göre kıyâs konularıdır. Müellif, sûrete göre kıyâsı da ikiye ayırır: A) Kıyâs-ı iktirâni B) Kıyâs-ı istisnâi.⁷⁹ Maddeye göre kıyâs ise, san'at-ı hamse denilen beş kısma ayrılır. Bunlar: Burhân, Cedel, Hitâbet; Şiir ve Muğâlata konularıdır.⁸⁰ Müellif eseri bir Hâtîme ile sonlandırır.⁸¹

2.24. es-Süllemü'l Münevrek

Abdurrahman b. Seyyid Muhammed es-Sağır b. Muhammed b. Âmir el-Ahderî ez-Zâbî el- Mağribî el-Mâlikî (ö. 983/1585) tarafından Mantık ilmi hususunda yazılmış manzûm bir eserdir.⁸²

Müellifin Hutbetu'l Kitap(önsöz) ile başladığı mezkûr eseri şu bölümleri ihtiva eder: Mantık ilmi ile ilgilenmenin cevâzı,⁸³ hâdis ilmin çeşitleri, delâlet-i vad'iyye çeşitleri, elfâz bahsi,⁸⁴ elfâzın manalara nispeti bahsi, küll-külliyet, cüz'-cüz'iyet konuları,⁸⁵ muarriyat, kazâyâ ve hükümleri,⁸⁶ tenâkuz, aks-i müstevî, kıyâs,⁸⁷ eşkâl,⁸⁸ kıyâs-ı istisnâi, levâhıku'l-kıyâs,⁸⁹ hüccetin kısımları⁹⁰ ve hatime⁹¹.

Siirt ve çevresinde bulunan medreselerde mezkûr eserin Allâme Ahmed ed-Demenhûrî'ye ait "Îzâhu'l Mübhem fi Maâni's Süllem" adlı şerhi de okutulmaktadır.⁹²

⁷⁸ Hasan el-Mânîsâvî, s.85-125.

⁷⁹ Hasan el-Mânîsâvî, s.129-154.

⁸⁰ Hasan el-Mânîsâvî, s.155-173.

⁸¹ Hasan el-Mânîsâvî, s.174.

⁸² İbrahim Harrânî, s.111-113.

⁸³ Abdurrahman b. Seyyid Muhammed es-Sağır b. Muhammed b. Âmir el-Ahderî ez-Zâbî el- Mağribî el-Mâlikî, *es-Süllemü'l Münevrek*, (İstanbul: Hâşemî yayınları.2011), s.6.

⁸⁴ Abdurrahman el-Ahderî, s.6.

⁸⁵ Abdurrahman el-Ahderî, s.7..

⁸⁶ Abdurrahman el-Ahderî, s.8.

⁸⁷ Abdurrahman el-Ahderî, s.9-10.

⁸⁸ Abdurrahman el-Ahderî, s.11.

⁸⁹ Abdurrahman el-Ahderî, s.12.

⁹⁰ Abdurrahman el-Ahderî, s.13.

⁹¹ Abdurrahman el-Ahderî, s.14.

⁹² Bkz. Allâme Ahmed ed-Demenhûrî, *Îzâhu'l Mübhem fi Maâni's Süllem*, Thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ', Beyrût: Mektebetu'l Maarif, 1416/1996).

2.25. *el-Fevâidu'l Fenâriyye (Fenâri)*

Şemsuddîn Ebi'l- Fedâil Muhammed b. Muhammed el-Hanefî er-Rûmî el-Fenârî (ö. 834/1431) tarafından kaleme alınan bu eser Îsâgûcî metninin şerhidir.⁹³ Yöredeki medreselerde Fenârî diye bilinen bu eser, lâfız ve delâlet konuları ile başlar. Daha sonra külliyyât-ı hamse (cins, nev', fasıl, hasse, a'radu'l-âmm) konuları,⁹⁴ kavî-i şârih,⁹⁵ kazâyâ ve hükümleri başlığı altında tenâkuz ve aks konuları,⁹⁶ kıyâs başlığı altında ise burhân, cedel, hitâbet, şiir ve muğâlata⁹⁷ konuları işlenmiştir.

2.26. *Kavî-i Ahmed*

Şihâbuddîn Ebi'l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Hıdır ed-Dımeşkî el-Hanefî el-Umerî(ö.785/1383) tarafından ele alınan bu eser, Mantık ilmi ile ilgili olup Fenârî şerhinin haşiyesidir. Eser Fenârî ve Muğni't-Tullâb ile aynı konuları ihtiva eder.⁹⁸

2.27. *er-Risâletü'l Adudiyye (er-Risâletül Vad'iyye)*

Adudu'ddîn Ebu'l Fadl Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdulgaffar b. Ahmed el-Îcî eş-Şirâzi(ö. 756/1355) tarafından kaleme alınan mezkûr eser, Vad' ilmi ile alakalı konuları ihtiva eder.⁹⁹

Kitap üç bölümden oluşur. Bunlar; Mukaddime, Taksîm ve Hâtîme bölümüdür. Mukaddime bölümünde, mevdû-u leh konusu işlenir.¹⁰⁰ Taksîm bölümünde, lafzın medlûlu konusu işlenir.¹⁰¹ Hâtîmede ise, bazı tenbîhlerden oluşan on iki hatırlatma yapılıır.¹⁰²

⁹³ İbrahim Harrânî, s.114-122.

⁹⁴ Şemsuddîn Ebi'l- Fedâil Muhammed b. Muhammed el-Hanefî er-Rûmî el-Fenârî, *el-Fevâidu'l Fenâriyye*, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2012), s.16-34.

⁹⁵ Şemsuddîn el-Fenârî, s.35-43.

⁹⁶ Şemsuddîn el-Fenârî, s.44-60.

⁹⁷ Şemsuddîn el-Fenârî, s.61-79.

⁹⁸ İbrahim Harrânî, s.123-124; Eserin Fenâriyye metniyle beraber basıldığı eser için bkz. Şemsuddîn Ebi'l- Fedâil Muhammed b. Muhammed el-Hanefî er-Rûmî el-Fenârî, *el-Fevâidu'l Fenâriyye*, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2012).

⁹⁹ İbrahim Harrânî, s.125-129.

¹⁰⁰ Adudu'ddîn Ebu'l Fadl Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdulgaffar b. Ahmed el-Îcî eş-Şirâzi, *er-Risâletü'l Adudiyye*, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2012), s.7.

¹⁰¹ Adudu'ddîn el-Îcî, s.8.

¹⁰² Adudu'ddîn el-Îcî, s.8-10.

2.28. *Şerhu'r-Risâleti's-Semerkandiyye*

li'l Usâm/er-Risâleti'l Îsâmiyye li Hilli Dekâiki's Semerkandiyye

Usâmuddîn İbrahim b. Muhammed b. Arab Şâh el-İsferâyînî el-Hanefî el-Eş'ârî(ö. 951/1544) tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Beyân İlmi ile alakalı konuları ihtiva eden eser, Ebu'l Kasım İbrahim el-Leysî es-Semerkandî'nin "Ferîde" diğer ismi ile "er-Risâletü's Semerkandiyye/er-Risâletü't-Terşihîyye" adlı metninin şerhidir.¹⁰³

Kitap üç bölümden meydana gelir. Birinci bölümde; mecâzın çeşitleri altı kısımda açıklanmıştır. Birinci kısımda; mecâz-ı müfret konusu, ikinci kısımda; istiâre-i musarraha'nın asliyye ve tebeiyye kısımları, üçüncü kısımda; istiâre-i tahkikiyye ve istiâre-i tahyiliyye, dördüncü kısımda; istiârenin karîneleri, beşinci kısımda; geniş bir şekilde terşih konusu, altıncı kısımda ise, mecâz-ı mürekkep konusu işlenmiştir.¹⁰⁴ Kitabın ikinci bölümünde; istiâre-i mekniyye'den bahsedilmiş olup bu konu dört kısımda ele alınmıştır. Birinci kısımda; selefeye göre istiâre-i mekniyye, ikinci kısımda; Sekkâki'ye göre istiâre-i mekniyye, üçüncü kısımda; Hatîb'e göre istiâre-i mekniyye, dördüncü kısımda ise istiâre-i mekniyye'deki müşebbeh'in bazı hükümlerinden bahsedilmiştir.¹⁰⁵ Kitabın üçüncü bölümünde istiâre-i mekniyye'nin karîneleri anlatılmıştır. Müellif üçüncü bölümü de beş kısma ayırmıştır. Birinci kısımda; "tahyîl" in selefeye ve Hatîb'e göre tarifi, ikinci kısımda; Zemahşerî'nin tahyîl hakkındaki görüşü, üçüncü kısımda; Sekkâki'nin istiâre-i mekniyye hakkındaki görüşü, dördüncü kısımda; istiâre-i mekniyye'nin karînesi hakkında bir konu ele alınmış, beşinci kısımda ise terşih konusu¹⁰⁶ ele alınmıştır.

2.29. *er-Risâletü'l Velediyye fi Âdâbi'l Bahsi ve'l Münâzara*

Muhammed b. Ebi Bekr el-Mar'âşi el-Hanefî (Saçaklızâde)(ö.1150/1737) tarafından Münâzara ilmi ile ilgili konulardan bahseden bir eserdir.¹⁰⁷

¹⁰³ İbrahim Harrânî, s.131-134.

¹⁰⁴ Usâmuddîn İbrahim b. Muhammed b. Arab Şâh el-İsferâyînî el-Hanefî el-Eş'ârî, *er-Risâleti'l Îsâmiyye li Hilli Dekâiki's- Semerkandiyye*, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2012), s.34-118.

¹⁰⁵ Usâmuddîn Arab Şâh el-İsferâyînî, s.119-137.

¹⁰⁶ Usâmuddîn Arab Şâh el-İsferâyînî, s.138-154.

¹⁰⁷ Harrânî, s.135-137.

Kitap üç bâbtan ve bir Hâtîme'den müteşekkildir. Birinci bâb, ta'rif hakkındadır. Bu babın bünyesinde üç fasıl vardır. Birinci fasıl; suğrânın men'i hakkındadır. İkinci fasıl; tarifin ibtâli hakkındadır. Üçüncü fasıl ise, tarife itiraz ve bu itirazın ortadan kaldırılması hakkındadır.¹⁰⁸ İkinci bâbta ise taksîm konusu işlenmiştir. Bu bâb da altı fasıldan meydana gelmektedir. Birinci fasılda; küllinin cüz'iyâtlarına taksîmi işlenmiştir. İkinci fasılda taksîm'in hasrına itiraz konusu işlenmiştir. Üçüncü ve dördüncü fasıllar ise taksîm'e itiraz hakkındadır. Beşinci fasıl; küllün cüz'lerine taksîmi, altıncı fasılda ise münâzara ve beyân ilmindeki mecazlar karşılaştırılır.¹⁰⁹

Üçüncü bâb ise, tasdik ve bu manaya gelen nâkıs mürekkepler hakkındadır. Bu bâb üç makaleden oluşur. Birinci makale; men' hakkındadır. Bu makale de dokuz fasıldan oluşur.

- a- Senedli ve senetsiz men'
- b- Muallilin - sâil davasını men ettiğinde - yapması gerekenler
- c- Muallil davasını ispatladığı zaman sâilin yapması gerekenler
- d- Sâilin, muallilin delilini men etmesinin zarar vermediği durumlar
- e- İptal suretinde olan men'in hükmü
- f- Gasp
- g- Takrîb'in men'i
- h- Hakikat ve mecâzın men'i
- i- Delili men' edildiğinde muallilin yapması ve yapmaması gerekenlerden bahsedilmiştir.¹¹⁰

Müellif ikinci makalede Muâraza konusunu işler. Bunu da iki kısma ayırır: Müddeâ'da muâraza ve mukaddimedede muâraza. Bu makalenin bünyesinde tek bir fasıl vardır. O fasılda da muâraza'nın ikinci kısmını açıklamaktadır.¹¹¹

Üçüncü makalede ise, Nakz konusu işlenmektedir. Bu makale de altı fasıldan meydana gelmektedir.

- a- Nakd-i meksûr

¹⁰⁸ Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'âşî el-Hanefî, *er-Risâletül Velediyye fi Âdâbi'l Bahsi ve'l Münâzara*, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2012), s.18-34.

¹⁰⁹ Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'âşî, s.35-57.

¹¹⁰ Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'âşî, s.58-82.

¹¹¹ Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'âşî, s.83-90

- b- Delilin uzunluk vs. sebepler dolayısıyla nakdi (eleştirilmesi)
 c- Delilin lügat vs. ilimlerin kurallarına uygun düşmemesi durumu
 d- Mürekkebi-nâkıs'ın kazıyye'ye mukayyed kalması durumundaki hükmü

e- İlzâmî ve cedelî cevap

f- Nakil konularından bahsedilmiştir.¹¹²

Müellif eserini iki hatime ile bitirir. Birinci hatime bölümünde, sâil(soru soran) ve muallil arasındaki münâzaranın sonucunu işler. Bu hâtîme'nin bünyesinde ayrıca men ve nakdin hülâsasını konu alan bir fasıl vardır.¹¹³ İkinci Hâtîme'de ise münazaranın adabından bahsedip kitabı sonlandırır.¹¹⁴

2.30. *el-Habıyyetü'l Halıyye*

Eser Siirt yöresinin yetiştirdiği nadir âlimlerinden olan Molla Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid b. el-Hâc Hasan b. eş-Şeyh İzzu'd-din b. el-Hâc Hüseyin Ağa b. Molla Yusuf b. eş-Şeyh Musa b. Mâhin eş-Şafî el-Hîzânî el-İsi'rdî(ö.1259/1843) tarafından¹¹⁵ Münâzara İlmi ile ilgili konuları ihtiva eder. Müellif bu eserde münazaranın temel konularını işler. Eser manzûm bir eser olup recez vezninde yazılmıştır. Kitap yüz üç beyitten oluşur.¹¹⁶

2.31. *Abdulğafûr*

Nahiv ilimi ile alakalı konuları içeren bu eser Molla Câmî' adlı eserin şerhi olup Radiyyu'd-dîn Abdulğafûr b. Salah el-Lârî el-Ensârî(ö. H.912/1507) tarafından kaleme alınmıştır. İçerik olarak Suyûtî'nin "Câmî" eseri ile aynı konuları içermektedir. Kitabın yazarı vefat ettiği için tamamlanamamıştır. Esvât bahsine kadar yazılabiliştir.¹¹⁷

¹¹² Muhammed b. Ebi Bekr el-Mar'âşî, s.91-104.

¹¹³ Muhammed b. Ebi Bekr el-Mar'âşî, s.105-108.

¹¹⁴ Muhammed b. Ebi Bekr el-Mar'âşî, s.109-110.

¹¹⁵ Harrânî, s.138-150.

¹¹⁶ Molla Halil b. Molla Hüseyin el-Umerî eş-Şâfî el-İsi'rdî, *el-Habıyyetü'l Halıyye*, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2013).

¹¹⁷ Radiyyu'd-dîn Abdulğafûr b. Salah el-Lârî el-Ensârî, *Abdulğafûr*, (İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1282), s.217.

2.32. *Tahrîru'l Kavâidi'l Mantikiyye fi Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye*

Eser Kutbu'd-dîn Muhammed b. Muhammed Ebu Abdillâh er-Râzi (ö. 766/1365) tarafından Mantık ilmi alanında telif edilmiş olup Necmuddîn Ali b. Ömer b. Ali el-Kâtibî el-Kazvîni(ö.275) Şemsiyye metninin şerhidir.¹¹⁸

Kitap bir mukaddime, üç makale ve bir hâtimeden meydana gelir. Müellif eserin Mukaddimesini iki bahisten teşekkül ettirmiştir. Birinci bahiste; mantığın mahiyeti ve mantığa duyulan ihtiyaç, ikinci bahiste ise mantığın konusu ele alınır.¹¹⁹ Makalelere gelince birinci makale müfredât hakkındadır. Dört fasıldan oluşur.

- a- Elfâz
- b- Müfred maâniler
- c- Küll ve cüz' konuları
- d- Ta'rîfler¹²⁰

İkinci makalede ise müellif, kazâyâ ve hükümlerine değinir. Bu makale bir mukaddime ve üç fasıldan oluşur. Mukaddimedeki kazıyye'nin tarifi ve kısımları üzerinde durulur. Birinci fasılda kazıyye-i hamliyye işlenir. Bu fasılda da dört bahis vardır.

- a- Kazıyye-i hamliyye'nin cüz'leri ve kısımları
- b- Mahsûrât-ı Erbaa
- c- Kazıyye-i ma'düle ve kazıyye-i muhassale
- d- Kazâyâ-yı müveccehe¹²¹

Müellif ikinci makalenin ikinci faslında, Şartıyye'nin kısımlarını işler.¹²² Üçüncü fasılda ise kazâyâ'nın hükümlerini ele alır. Bu fasılda da dört bahis vardır.

- a- Tenâkuz
- b- Aks-i müstevî
- c- Aksü'n-nakd
- d- Şartıyye'nin telâzümünden bahseder.¹²³

¹¹⁸ Harrâni, s.158-161.

¹¹⁹ Kutbu'd-dîn Muhammed b. Muhammed Ebu Abdillâh er-Râzi, *Tabrîru'l Kavâidi'l Mantikiyye fi Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye*, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2015). s.16-57.

¹²⁰ Kutbu'd-dîn er-Râzi, s.58-154.

¹²¹ Kutbu'd-dîn er-Râzi, s.155-205.

¹²² Kutbu'd-dîn er-Râzi, s.206-220.

¹²³ Kutbu'd-dîn er-Râzi, s.221-255.

Müellif üçüncü makalede ise, kıyâs konusunu ele alır. Bu makalede de beş fasıl vardır.

- a- Kıyâsın tarifi
- b- Karışık kıyâslar
- c- Kazıyye-i şartıyye-i mukterine
- d- Kıyâs-ı istisnai
- e- Kıyâsa mülhak olan konular işlenmiştir.¹²⁴

Müellif kitabın hâtıme kısmında iki konudan bahseder. Bunlar, kıyâsın maddeleri ve ilimlerin cüz'lerinden bahsederek kitabı sonlandırmıştır.¹²⁵

2.33. *Telhîsu'l Miftâh*

Ebu'l-Meâlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî (ö. 739/1338) tarafından kaleme alınan bu eser Arap Dili ve Belâğâtı'nın ana unsurları olan Meâni-Beyân-Bedi' ilmini ihtiva eden konuları içerir.¹²⁶ Hatîb el-Kazvîni (ö. 739/1338) Sekkâki'nin "Miftâhu'l-ulûm" adlı eserinin belâğâta dair üçüncü bölümünü ihtisar ederek bu eseri te'lif etmiştir. Siirt medreselerinde bu eserin şerhi olan Sa'duddîn et-Taftazânî'nin "Muhtasaru'l Meâni" adlı şerhi okutulduğundan sadece şerhin içeriği hakkında bilgi vereceğiz.

2.34. *Muhtasaru'l Meâni*

Eser Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî el-Herevî et-Taftazânî(ö. 791/1389) tarafından kaleme alınmıştır.

Kitap "Telhîsu'l-miftâh" metninin şerhi olup Meâni/Beyân/Bedi' ilimlerini konu almaktadır. Kitap bir mukaddime, üç sanat(fen) ve bir hatimedden meydana gelmiştir. Müellif mukaddimede müfretteki fesâhât, kelâmdaki fesâhât, mütakellimdeki fesâhât, kelâmda belâğât, mütakellimde belâğât ve belâğât ilimlerinin münhasır olduğu meâni, beyân ve bedi' konularını işler.¹²⁷ Kitapta fen başlığı altında işlenen konulara gelince, birinci fende; meâni

¹²⁴ Kutbu'd-din er-Râzî, s..256-305.

¹²⁵ Kutbu'd-din er-Râzî, s.306-315.

¹²⁶ Harrânî, s.162-168.

¹²⁷ Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî el-Herevî et-Taftazânî, *Muhtasaru'l Meâni*, (Kum/İran: Dâru'z Zehâir, tsz.), s.1-21.

ilminin tarifi, mütekellimin sıdkı ve kizbi üzerine tenbîh konularını işler.¹²⁸
Bu fen sekiz bölümden oluşur.

1- İsnâd-ı haberi'nin halleri hakkındadır. Bu kısmın bünyesinde haberin amaçları, kısımları ve mecâz-i Aklî'nin kısımları hakkında bilgi verilmektedir.¹²⁹

2- Müsnedü'n ileyh'in halleri hakkındadır. Bu kısımda müsnedü'n ileyh'in hazfedilmesi ve zikredilmesi, ma'rife olması, nekre olması, vasfı, te'kid edilmesi, atf-ı beyân/bedel ve atf-ı nesak ile beyanı, fasl zamiri ile ayrılması, takdîmi, te'hîri, ibarenin zâhirinin gerektirdiği mananın hilâfına te'vili, ism-i zâhirin zamir yerinde kullanılması, zamirin ism-i zahirin yerinde kullanılması, iltifat, güzel üslup, müstakbeli mazi ile tabir etme ve kalb konuları işlenir.¹³⁰

3- Müsned'in halleri hakkındadır. Bu kısımda müsned'in terki, zikri, müfred olması, fil olması, isim olması, fiilin mef'ûl ile kayıtlanması, fiilin şartla kayıtlanması, fiilin nekre olması, tahsisli ve ta'rifli olması, müsned'in cümle olması, te'hîri, takdîmi ve bu hallerin müsned ve müsnedün ileyh'e has olmadığına dair tenbîh konuları yer alır.¹³¹

4- Fiilin müteallikâtı hakkındadır. Bu kısımda mef'ûlün hazfı, mef'ûl ve benzerinin fiile takdîmi ve bazı ma'mûlât'ın diğer bazı ma'mûlât'a takdîmi konuları işlenir.¹³²

5- Kasr hakkındadır. Bu kısımda kasrın kısımları ve kasrın yolları işlenmiştir.¹³³

6- İnşâ hakkındadır. Bu kısımda temennî, istifhâm, emir, nehy, nidâ ve inşâ'nın geçmiş hükümlerde haber gibi olduğuna tenbîh konuları yer almaktadır.¹³⁴

7- Fasl ve vasl hakkındadır. Bu kısımda fasl ve vasl'ın tarifleri, i'râb hükümünde ortaklıktan dolayı vasl, bu hükümde ortaklık olmadığı için fasl, i'râbta mahalli olmayan eşyalarda vavdan başka harflerle atıf, hükümde bir-

¹²⁸ Sa'duddîn et-Taftazânî, s.24-29.

¹²⁹ Sa'duddîn et-Taftazânî, s.30-39.

¹³⁰ Sa'duddîn et-Taftazânî, s.30-92.

¹³¹ Sa'duddîn et-Taftazânî, s.96-118.

¹³² Sa'duddîn et-Taftazânî, s.119-130.

¹³³ Sa'duddîn et-Taftazânî, s.131-146.

¹³⁴ Sa'duddîn et-Taftazânî, s.147-165.

lik olmadığında fasl, tam ayrılık olduğu için fasl, tam ittisâl olduğu için fasl, tam ayrılığa benzerliğinden dolayı fasl, tam ittisâla benzerliğinden dolayı fasl, vehmin defi için vasl, cümle tam ayrılık ve tam ittisâlin arasında olduğu için vasl, hal cümlesinin vavla zü'l-hâl'e rabt edilmesi ve rabt edilmemesi konuları işlenir.¹³⁵

8- İcâz, itnâb ve musâvât hakkındadır. Bu kısımda icâz, itnâb ve musâvâtın tarifleri, çeşitleri, ibhâmdan sonra izâh, âmmdan sonra hâssı zikretme, tekrîr, iğâl, tezyîl, tekmîl, tetmîm ve ittirâd konuları yer alır.¹³⁶

Müellif İkinci fen başlığı altında Beyân ilmini konu alır. Beyan ilminin tarifinden sonra delalet çeşitlerini lafziyye-akliyye ve vaz'iyeye diye üç kısma ayırarak bu ilmin kısımlarını sekiz bölümde inceler.¹³⁷

1- Teşbih konusu işlenmiştir. Bu bölümde teşbihin tarifi, vecihleri, teşbih edatı, maksadı, kısımları ve teşbihin üst mertebeleri işlenmiştir.¹³⁸

2- Hakikat ve mecâz konusu işlenmiştir. Bu bölümde hakikat ve mecâzı, müfredin tarifleri, kısımları, mecâz-ı mürsel, istiâre, istiârenin kısımları, mecâz-ı mürekkeb konuları işlenir.¹³⁹

3- İstiâre-i mekniyye ve istiâre-i tahyîliyye konuları işlenmiştir.¹⁴⁰

4- Hakikat, mecâz, istiâre-i mekniyye ve istiâre-i tahyîliyye'nin bazı bahisleri işlenmiştir.¹⁴¹

5- İstiârenin şartları işlenmiştir.¹⁴²

6- Mecâz lafzının kullanıldığı başka bir mana ele alınmıştır.¹⁴³

7- Kinâye hakkındadır. Bu bölümde kinâye'nin tarifi ve kısımları işlenmiştir.¹⁴⁴

8- Hakikat, mecâz, kinâye, tasrîh, istiâre ve teşbihin mertebeleri işlenmiştir.¹⁴⁵

¹³⁵ Sa'duddin et-Taftazâni, s.167-197.

¹³⁶ Sa'duddin et-Taftazâni, s.197-217.

¹³⁷ Sa'duddin et-Taftazâni, s.217-223.

¹³⁸ Sa'duddin et-Taftazâni, s.223-259.

¹³⁹ Sa'duddin et-Taftazâni, s.260-287.

¹⁴⁰ Sa'duddin et-Taftazâni, s.288-291.

¹⁴¹ Sa'duddin et-Taftazâni, s.292-303.

¹⁴² Sa'duddin et-Taftazâni, s.304-305.

¹⁴³ Sa'duddin et-Taftazâni, s.306.

¹⁴⁴ Sa'duddin et-Taftazâni, s.307-313.

¹⁴⁵ Sa'duddin et-Taftazâni, s.314.

Müellif üçüncü fen başlığı altında Bedi' ilmini ele alır. Eser iki kısım ve iki hâtimedden meydana gelir. Bu ilmi tarif ettikten sonra müellif, birinci kısımda manevi güzellikleri işler. Ayrıca mutâbaka, murââtü'n-nazir, irşâd, müşâkele, müzâvece, aks, rucû', tevriye, istihdam, leff u neşr, cem ve tefrik, taksim, tefrikte cem, taksimde cem, hem tefrik hem taksimle cem, tecrîd, makbul mubâlağa, ta'lil, tefrî', zemme benzeyen medhin te'kidi, medhe benzeyen zemmin te'kidi, istitbâ' idmâc, tevcîh, ciddiyet kastedilen şaka, tecâhül-i arif ve ittirâd konuları işlenir.¹⁴⁶

Müellif ikinci kısımda ise lafzi güzellikleri işler. Bu kısımda cinâs, secî', muvâzene, kalb, teşrî' ve lazım olmayan şeylerin lüzumu konuları işlenir.¹⁴⁷

Müellif hâtimeyi de iki kısma ayırır. Birinci hatimede şiir çalmaları vs. konulardan bahseder. Bu bölümde iktibâs, hall ve akd ve telmîh konuları işlenir.¹⁴⁸

İkinci hâtime ise güzel giriş, güzel gelişme ve güzel sonuçlandırma konularını kapsar.¹⁴⁹

2.35. *Cevheretü't-Tevhid*

Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî (ö. 1041/1631) akaide dair manzum eseridir. Eser 144 beyit şeklinde manzum olarak yazılmıştır. Eserde ilâhiyyât, nübüvât ve sem'iyât konuları işlenilir.

Giriş beyitlerinde her Müslümanın bilmesi gereken ana akâid konularından bahsedilir. Birinci bölümde Allah'ın varlığı konusuna hudûs delili ile temas edilir.¹⁵⁰ Sonra iman ile İslâm'ın tarifi ve iman - İslâm ilişkisi üzerinde durulur,¹⁵¹ daha sonra Allah'ın selbî ve subûtî sıfatlar sıralanır.¹⁵² Allah'ın sıfatlarının kadim, İlâhî isimlerin tevkîfî oluşuna, Kur'ân'ın hudûstan tenzih edilmesi gerektiğine işaret edilir.¹⁵³ Ayrıca kulların fillerini Allah'ın ya-

¹⁴⁶ Sa'duddîn et-Taftazânî, s.315-348.

¹⁴⁷ Sa'duddîn et-Taftazânî, s.349-366.

¹⁴⁸ Sa'duddîn et-Taftazânî, s.367-385.

¹⁴⁹ Sa'duddîn et-Taftazânî, s.386-396.

¹⁵⁰ Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, *Cevheretü't-Tevhid*, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2011), s.4-7.(1 ila 17. beyitler arası.).

¹⁵¹ el-Lekânî, s.7-8.(18 ila 22. beyitler arası.).

¹⁵² el-Lekânî, s.8-10.(22 ila 37. beyitler arası.).

¹⁵³ el-Lekânî, s.11-12(38 ila 44. beyitler arası.).

rattığını, kulun kesb yetisiyle sorumlu olduğunu ifade eder. Ayrıca mutezilenin aslah ideolojisini reddeder, rüyetullâh'ın mümkün olduğunu ifade edip kaza ve kadere imanın vücûbiyetinden bahsederek ilâhiyyât konuları tamamlanır.¹⁵⁴

Nübüvât bahsinde peygamberlerin vasıfları, peygamberliğin mûcize ile ispatı, Allah tarafından korundukları, Hz. Muhammed'in mûcizeleri, insanların en üstünü olduğu, miraç mucizesine ima edilmesi gerektiği, Hz. Âişe'yi kazftan tenzîh etmek gerektiğini, ashabın en hayırlı çağ olduğunu, hilafet sırasına göre sahabilerin fazilet sırasının olduğu gibi konuları işler.¹⁵⁵

Eserin sem'ıyyât kısmında ise meleklere iman, ruhun ölüm meleklere tarafından kabzedileceği, ruhun ve aklın mahiyeti, mizan, arş, Kürsî, sırat, cennet cehennem, şefaât, haşır, rızk, kötü hasletler, devlet başkanının adil olması gerektiği vs. gibi diğer konular üzerinde durulur.¹⁵⁶

2.36. *Tuhfetü'l Mürîd Ala Cevhereti't-Tevhîd*

Eser İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî el-Mısırî (ö.1277/1860) tarafından kaleme alınmış olup Kelam/akâid ilmi ile ilgili konuları içermektedir. Lakânî'nin "Cevheretu't-Tevhîd" isimli eserinin şerhidir.¹⁵⁷ Eserde işlenen kelâmî konularda Eş'ârî mezhebi esas alınmıştır.

Eser Eserde hamd, salât ve besmele konuları geniş bir şekilde açıklandıktan sonra tevhîd ilmi de denilen akâid ilminin tarifi, konusu ve hükmü, din, irşâd, seyf, hak, sıdk, risâlet, Peygamber(a.s)'ın isimleri, Rab, ilim gibi kavramların manalarını genişçe ele almıştır.¹⁵⁸ Daha sonra müellif, akâid ilmini öğrenmenin icmâli ve tafsîli delilleri, mukallidin akaitteki durumu, recâ-tama-sevâb kavramlarının manası, ihlâs dereceleri, fetret ehlinin kurtuluşu, marifet ve ilim arasındaki fark, vâcip ve câiz konuları, taklît konusu, ulemânın ilk vacibin ne olduğu konusundaki ihtilâfları, nefsin halleri, ulvî âlem, Allah'tan başka her şeyin hâdis olduğu konularına değinmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁴ el-Lekânî, s.13-14.(45 ila 54. beyitler arası.).

¹⁵⁵ el-Lekânî, s.15-19.(55 ila 89. beyitler arası.).

¹⁵⁶ el-Lekânî, s.22-32.(90 ila 144. beyitler arası.).

¹⁵⁷ İbrâhim Harrânî, s.172.

¹⁵⁸ İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî el-Mısırî, *Tuhfetü'l Mürîd Ala Cevhereti't-Tevhid*, (Beyrût: Dâru'l Kutubi'l İlmîyye, 1403/1983), s. 1-20.

¹⁵⁹ el-Bâcûrî, s.21-43

Bilahare müellif; imanın kısımları, meleklerle ilgili bilinmesi gerekenler, mü'minin kısımları, İslam ve imanın müğâyir olduğu, namaz ve orucun hac esnasında hangisinin daha efdâl olduğu konusu, meleklerin imanının sabit olduğu konusu, imanın artıp eksilmesi konusundaki ihtilaf, Allah'ın vücûd, beka, kıyam, ilim, sem', basar, vahdaniyet, kudret, irâde, kelâm, sonradan yaratılmışlara benzememesi gibi sıfatları, sıfatların kadîm olması, ilmin Allah'a taallukunun delilleri, sem-basar-kelam sıfatlarının Allah'a taalluku, Allah'ın isim ve sıfatlarının kadim olması meselesi, Sabûr- Şekûr ve Halîm isimlerinin manaları, selef ve halefin müteşâbih ayetler hakkındaki görüşleri, Kur'an'ın mahlûk olması ile ilgili imtihan edilenler, Allah'a nispeti muhâl olan şeyler, Allah hakkında caiz olan şeyler, Ef'âl-i ibâd konusu, Allah'ın va'd ve va'di, saadet ve şekavet mevzuu, kesb, hayır ve şer konuları, kaza ve kadere razı olma, ru'yetullah, konularına değinir.¹⁶⁰ Daha sonra müellif, peygamberler bahsine geçer. Bu bölümde de Peygamberlere emânet ve sıdkın vâcipliği, Peygamberler hakkında muhâl olan şeyler, enbiyâ hakkında nikâh, nübüvvet bahsi, ulu'l-azm peygamberler, Meleklerin tarifi, Peygamberlerin ismet vasfı, Hz. Peygamberin(sav) in bazı mucizeleri, ceylan olayının uydurma olduğu meselesi, İsrâ ve mi'râc mucizesine değinir. Sonra meleklerin tanımını yapar ve ye'cûc ve me'cûc olayını anlatır.¹⁶¹

Müellif daha sonra İslam tarihinde vuku bulan İfk kıssası, Bedir gazvesi, Uhud gazvesi, Hudeybiye barışını anlatır. Sahabi ve tabiinin faziletlerine değinir.¹⁶² Daha sonra sırasıyla; müctehit imamlar, fûrû'larda taklit, veli kimdir, kerametın ispatı, duanın kabul şartları, ketebe ve hafaza melekleri, ölümün vücûdî olup olmadığı, maktûlun ecelini tamamladığı, ruh meselesi, akıl, kabir suâli, öldükten sonra diriliş bahsi, cesedi çürümeyenler, hesap, büyük ve küçük günahlar, kıyamet günü, amel defteri, mizan, sırat, arş, Kürsî, levh, kalem, cennet ve cehenneme iman, havd, şefa'at-i uzmâ, rızık, tevekkül, acele tevbe ve rüknü, Hz. Ebubekir'e bey'at mevzuu, halifeye bey'at ne zaman terk edilir bahsi, emri bi'l ma'rûf nehy-i ani'l münker bahsi, gıybet, gıybetin caiz olduğu yerler, kibir, hased¹⁶³ gibi konular işlendikten sonra tasav-

¹⁶⁰ el-Bâcûri, s..44-119.

¹⁶¹ el-Bâcûri, s.120-141.

¹⁶² el-Bâcûri, s.142-149.

¹⁶³ el-Bâcûri, s.150-208.

vuf, sünnet ve bid'at, ihlâsın fazileti, şeytan, nefis ve hevânın bütün fitnelerin menşei olduğu¹⁶⁴ konularına değinerek Hâtîme ile kitabı bitirir.¹⁶⁵

2.37. *Cemu'l-Cevâmi'*

Eser Fıkıh Usûlü konularını ihtiva eden bu eser Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübki (ö. 771/1370) tarafından telif edilmiştir.¹⁶⁶

Kitap önce fıkıh usulünün tarifini yaparak “mükaddimât” üzerine konuşmakla başlar. Daha sonra müellif bir takım “mes'ele” başlığı altında bazı usul meseleleri üzerinde durur. Bunlar: el-hüsni'l-me'zûn meselesi, câzü't-terkeleyse bivâcibin meselesi, el-Emru bi vahidin min eşyâin meselesi, Ferdü'l-kifâye meselesi, öğle vaktinin tümünün edâ vakti olması meselesi, vacibin kendisi olmadan tamamlanmadığı maktûr meselesi, mutlak emir mekrûha şamil olmaz meselesi, Mühallâ teklifin cevâzı meselesi, şer'i şartın husûlü, teklifin sıhhati için şart olmaması meselesi, ancak fiille teklif olur meselesi, teklif sahih olup memura eserinin malum olması meselesi.¹⁶⁷

Bu mesâilden sonra hâtîme diye bir konu gelir. Hâtîmeden sonra Birinci kitap gelir. Bu kitabın konusu; Kitap (Kur'an) ve Ekvâl mebahisi hakkındadır. Bu kitapta şu kısımlar yer alır.

a- el-Mantûk ve'l Mefhûm: Bu başlığın altında müellif mefhûm'un hüccet oluşu, Ebu ayan ve Âmidî'nin bu konudaki görüşleri, muhkem ve müteşâbih konuları, lügatlerin Cumhuriyet ve İbn-i Fûrek'e göre tevkîfi oluşu, lafız ve mana, iştikâk, müterâdif, müşterek, müsterekin aynı anda iki manaya ıtlâkının sahih olması meselesi gibi konuları işlenmiştir.

b- Hakikat ve Mecâz Bahsi: Müellif bu başlık altında mu'rab, lafız ya hakikattir ya da mecazdır konusu ve kinaye konularını işler.

c- Harfler: Müellif bu başlık altında bir takım harfler ve manalarını işler.

d- Emir: Müellif bu başlık altında emrin hâs sığasının varlığı hakkındaki ihtilafa değinir. Emrin mahiyetin talebi için olduğuna değindikten son-

¹⁶⁴ el-Bâcûrî, s.209-216.

¹⁶⁵ el-Bâcûrî, s.217.

¹⁶⁶ İbrahim Harrânî, s.185-191.

¹⁶⁷ Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübki, *Cemu'l Cevâmi'*, (Beyrût: Dâru İbn-i Hazm, 1426/2005), s.5-10.

ra Râzi, Şîrâzî ve Kadı Abdulcabbâr'a göre emrin kazayı gerektirdiği konusuna değinir. Sonra emr-i nefî meselesi ile peş peşe olmayan iki emir meselesini açıklar.

e- Nehiy ve Amm meselesi

f- Tahsîs ve Muhassîs: Müellif bu başlık altında amelde hass müteahhirse Âmmın nehy olacağını ifade eder.

g- Mutlak ve Müfid: Müellif bu başlık altında mutlak ve müfidin âmm ve hâss gibi olduğuna değinir.

h- Zâhir ve Müevvel

ı- Mücmel ve Beyân

i- Nesh Meselesi

j- Hâtîme¹⁶⁸

Müellif, Birinci kitapta bu konulara değindikten sonra ikinci kitaba geçer. İkinci kitabın konusu Sünnet'tir.¹⁶⁹ Müellif daha sonra Âhâd haberle fetva ve şehâdatta amelin vâcib olduğunu, aslın fer'i tezkîbinin mervîyi düşürmeyeceğini, mecnûn ve kâfirin rivayetlerinin kabul edilemeyeceğini, sahâbinin tarifini, mürsel hadisin manayla nakli meselesini ve sahabi kavlinin hüccet olması meselesini işlemiştir.¹⁷⁰

Müellif Üçüncü kitapta ise, İcmâ bahsine değinir. Sahih icmânın mümkün olduğunu ispatlamaya çalışır ve bu kitabı Hâtîme ile bitirir.¹⁷¹

Müellif dördüncü Kitapta ise, Kıyâs bahsini işler. Bu kitabın alt bölümlerinde İllet yollarına, asl ile fer' arasındaki münâsebetin mefsede ile bozulacağına değindikten sonra bu kitabı iki hatime ile bitirir.¹⁷²

Müellif beşinci kitapta ise, İstidlâl konusunu işler. Bu kitabın alt bölümlerinde istikrâ, ıstîshâb, Hz. Peygamber(a.s)'in nübüvvetten önceki ibadeti, istihsân, ilham, sahabinin diğer sahabeye karşı kavlinin delil olmayacağı bahsine değinir. Hatime bölümünde ise Yakîn/kesin bilginin şeklen zail olmayacağı konusuna değinir.¹⁷³

¹⁶⁸ Tâcuddîn es-Sübkî, s.11-32.

¹⁶⁹ Tâcuddîn es-Sübkî, s.33.

¹⁷⁰ Tâcuddîn es-Sübkî, s.33-40.

¹⁷¹ Tâcuddîn es-Sübkî, s.41-43.

¹⁷² Tâcuddîn es-Sübkî, s.44-56.

¹⁷³ Tâcuddîn es-Sübkî, s.57-60.

Altıncı kitapta ise müellif, teâdül ve tercîh konusunu işler.¹⁷⁴ Yedinci kitapta ise, İctihâd konusunu işler.¹⁷⁵ Bu kitabın alt bölümlerinde; akliyyât'larda isabet edenin tek şahıs olabileceğini, taklit, vakîânın sübûtu, taklîdu'l-fuzûli, tefrî' ve tercîh yapabilenin fetva verebileceği, usûl-u dinde taklit konularına değinir.¹⁷⁶ Hatime bölümünde ise, Tasavvufun başlangıcı konusuna değinerek kitabı bitirir.¹⁷⁷

2.38. el-Verakât

Eser İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbüri (ö. 478/1085) tarafından kaleme alınmış Fıkıh Usulü dalında yazılan bir eserdir.¹⁷⁸

Eserde fıkıh usulü kâideleri Kısa ve öz bir şekilde anlatılmıştır. Müellif bu kitapta Usûlü'l-fıkhın tarifi, hükümlerin çeşitleri¹⁷⁹, fıkhın tarifi, ilim-zan ve şek arasındaki farklar¹⁸⁰, kelâmın kısımları¹⁸¹, emir¹⁸², nehiy¹⁸³, âmm ve hâss¹⁸⁴, mücmel ve mübeyyen¹⁸⁵, zahir ve müevvel¹⁸⁶, fiiller¹⁸⁷, İkrâr¹⁸⁸, nesih¹⁸⁹, icmâ¹⁹⁰, haberler¹⁹¹, kıyâs¹⁹², hazr ve ibâhe¹⁹³, tertîbu'l edille¹⁹⁴, müftî'nin

¹⁷⁴ Tâcuddîn es-Sübki, s.61-64.

¹⁷⁵ Tâcuddîn es-Sübki, s.65.

¹⁷⁶ Tâcuddîn es-Sübki, s.65-72.

¹⁷⁷ Tâcuddîn es-Sübki, s.72-74.

¹⁷⁸ İbrahim Harrânî, age., s.173.

¹⁷⁹ İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbüri, *el-Verakât* (Celâluddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahalli eş Şafii, Şerhu'l Verakât fi Usûli'l Fıkh İçinde), (İstanbul: Hâşemî Yayınları 2013), s14-17.

¹⁸⁰ Cüveynî, s.16.

¹⁸¹ Cüveynî, s.18.

¹⁸² Cüveynî, s.20.

¹⁸³ Cüveynî, s.22.

¹⁸⁴ Cüveynî, s.23-25.

¹⁸⁵ Cüveynî, s.26.

¹⁸⁶ Cüveynî, s.27.

¹⁸⁷ Cüveynî, s.28.

¹⁸⁸ Cüveynî, s.29.

¹⁸⁹ Cüveynî, s.33.

¹⁹⁰ Cüveynî, s.35.

¹⁹¹ Cüveynî, s.36.

¹⁹² Cüveynî, s.38.

¹⁹³ Cüveynî, s.40.

¹⁹⁴ Cüveynî, s.41.

şartları¹⁹⁵, müsteftî'nin şartları¹⁹⁶ ve ictihât¹⁹⁷ konularını işler. Siirt ve çevresindeki medreselerde -edindiğimiz şifahi bilgilere ve müşahedelerimize göre- Cüveynî'nin mezkûr eserine Celâluddîn el-Mahallî(ö.864) tarafından yazılan “*Şerhu'l Verakât fi Usûli'l Fıkıh*” adlı eseri okutulmaktadır.

SONUÇ

Genelde İslâm dünyasında özeldir Siirt 'de birçok âlimin yetişmesinde payı olan en etkin eğitim kurumu medreseler olmuştur. Yöredeki medreseler halkın her türlü ihtiyacına cevap verebilecek ve ihraz ettiği içtimaî mevkiin gereklerini karşılayabilecek kapasitede ilim adamı yetiştirmeyi hedeflemektedir. Medresede Arapça dil eğitiminin kalitesinin artırılması için müderrislerin sahalarında kalifiye eleman olmasına dikkat edilmekte, öğrencilerin de arzu edilen seviyeye ulaşabilmesi için liyakatli kimseler arasından seçilmesine özen gösterilmektedir.

Siirt medreselerinde halen devam etmekte olan medrese eğitiminde İcâzetnâme öncesi okutulan eserler bahsedilenlerden ibarettir. Makalemizde zikrettiğimiz eserler Siirt, Diyarbakır ve Bitlis yörelerinde halen eğitime devam etmekte olan medreselerde okutulan ve neticede diploma niteliği taşıyan icazetname öncesi sıra ile takip edilen eserlerdir. Takip edilen bu müfredat medreselere göre değişiklik arz edebilmektedir. Çünkü medreseleri bu anlamda bağlayan belirli bir yönetmelik bulunmamaktadır.

Yaptığımız araştırmada okutulan bazı temel eserlerin şerhlerinin okutulduğunu, bu şerhler seçilirken öğrencilerin genel seviyesinin dikkate alındığını, hangi eserin okutulacağına buna göre karar verildiğini tespit ettik. Öğrencilerin belirlenen kitapları belirli bir sürede bitirme zorunluluğu olduğunu tespit ettik. Müfredatta genel olarak âlet ilimlerine ağırlık verildiğini gözlemledik. Ayrıca yöredeki medreselerin müfredatı belirleme, değiştirme ve geliştirme konusunda bir araya gelmeye başladıklarını, müfredatın geliştirilmesi ve medreseler arası ortak bir müfredatın takip edilebilmesi için toplantılar ve çalışmalar yapıldığını gözlemledik.

¹⁹⁵ Cüveynî, s.41.

¹⁹⁶ Cüveynî, s.42.

¹⁹⁷ Cüveynî, s.43.

Yaptığımız araştırma öncülüğünde medreselerin müfredatı ve takip edilen sıra kitapları ile ilgili bir takım tavsiyelerde bulunmak istiyoruz.

Yöredeki medreselerde görevli olan müderrisler her yıl bir araya gelmelidirler. Belirlenen müfredatın verimli olup olmadığı ile ilgili görüş alışverişinde bulunmalı ve bu konuda çalıştaylar düzenlemeleri gerekmektedir. Bu müfredat belirlenirken sadece bir kaç medreseden değil halen mevcut olan bütün medrese müderrislerinin görüşleri alınmak suretiyle okutulacak kitaplar belirlenmelidir. Tedavülde olup müfredatta tekrar niteliğinde olan bazı eserlerin değiştirilmesi veya kaldırılması görüşülmelidir. Müfredat sadece âlet ilimlerine indirgenmemelidir. Bunun yanında tefsir, hadis, kelimeler metinleri de aslı dersler olarak okutulmalıdır. Müfredat belirlenirken öğrencilerin ihtisaslaşacak alanları belirlenmelidir. Yani Tefsir, hadis, fıkıh, kelimeler gibi Temel İslam Bilimleri bölümlerinin açılıp, Arapça ilmi seviyesi belirli bir düzeyde olan öğrencilerin yapılacak sınavla ihtisaslaşacağı alanlar belirlenmelidir. Bu müfredat belirlenirken Diyanet İşleri Başkanlığı Din Eğitimi Genel Müdürlüğü ve İlahiyat Fakülteleri'nden yardım ve destek alınmalıdır.

Yöredeki medreselerin kamuoyu üzerinde büyük bir tesiri olması sebebiyle medresede okuyan öğrencilerin halkın dini, psikolojik ve sosyolojik problemlerini anlayabilmesi için din psikolojisi, din sosyolojisi gibi derslerle ilgili -müfredata dâhil edilmeden- bilirkişiler tarafından hizmet içi eğitim kursları düzenlenmelidir. Medreselerde Nahiv, Sarf gibi âlet ilimlerinin yanı sıra İslam tarihi, fıkıh usulü, Tahrîc ilmi, Ulûmu'l-Şer'îye dersleri de aslı dersler gibi önemsenerek okunmalıdır. Güncel fıkhi meselelerle ilgili dersler yapılarak öğrencilerin toplumun sorunlarından haberdar olması sağlanmalı ve toplumun gündeminde yer alan meselelere çözüm bulmaya gayret etmeleri teşvik edilmelidir. Yöredeki medreselere bu anlamda teknik imkânlar sunulmalı ve öğrencilerin üst düzey deneyimler elde edebilmesi için gerekli teknolojik destek verilmelidir. Yöredeki medreseler her ne kadar Kur'ân kursu adı altında hizmet verseler de bunun ötesinde medreseler kurumsal bir kimliğe kavuşturulmalıdır. Medreselerde uzun yıllar devam eden eğitimi başarıyla tamamlayan ve icazet sahibi hocaların emekleri zayi edilmemeli ve bu kişilerin Diyanet İşleri Başkanlığı şemsiyesi altında dini yüksek ihtisâs kurslarına tabi tutulduktan sonra Kur'ân kursu öğreticisi olarak atanması sağlanmalıdır. Yöredeki medreselerde takip edilen eğitim ve öğre-

tim usûlü yeniden bu medreselerde ders veren müderrisler tarafından gözden geçirilmelidir. Geçmişte yaşanan tecrübelerden istifade edilerek uygulanabilir, verimli, toplam kalite yönetimini sağlayan bir müfredat belirlenmeli ve uygulamaya konulmalıdır. Bununla beraber yörede eğitim ve öğretime devam eden medreseler, koordineli bir çalışma yaparak ortak bir müfredat etrafında toplanmalıdırlar. Medreseler yeni anayasa değişikliğindeki hak ettikleri mevkielemlerini alabilmeleri ve kendileri için en uygun statüyü belirlemeleri için ortak çalışma yapmaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2013.
- Baktır, Mustafa, “*Suffe*”, TDVİA.
- Bingöl, Abdülkuddûs, “*İsâgucî*”, TDVİA.
- Bozkurt, Nebi, “Medrese”, TDVİA, XXVIII, 324.
- Çeçen, Kazım, “el-Maksûd”, TDVİA.
- Erman, Uğur, *Sıirt Medreselerinde Araçça Dil Eğitimi*, Atatürk Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2013.
- Erman, Uğur, *Özellikli Yöresel Kur’an Kursları: (Tillo Örneği)*, Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu -I (30 Mart - 01 Nisan 2012), Ankara, 2013,
- el-Harrânî, İbrahim, *Tuhfetü’l İhvânî’l Medresiyeye fi Terâcimi Ba’di Musannif’îl Kutub’îd-Dirâsiyye*, 1427.
- el-Cürcânî, Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed Ebubekir, *Avâmili’l-Cürcânî*, Hâşemî yay., İstanbul 2016.
- Ez-Zurûf*, Hâşemî yay., İstanbul 2015.
- el-Burdeî’, Sa’dullâh, Sa’dullâhi’s-Sağîr, İbrahim el-Harrânî- Muhammed ed-Diyârbekrî (thk.) Hâşemî yay., İstanbul 2016.
- es-Sinhâcî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Davûd Ebu Abdillâh İbn-i Âcurrûm, *El-Âcurrûmiyye*, Hâşemî yay., İstanbul 2016.
- er-Reî’nî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman b. Hüseyin el-Mâlikî el-Endelûsî, *Mütemmimetü’l Âcurrûmiyye*, byy, tsz.
- el-Çârperdi, Ahmed b. Hasan b. Yusuf Fahreddin Ebu’l Mekârîm, el-Muğnî, Hâşemî yay.
- el-Meylânî, Bedruddîn Muhammed b. Abdurrahim b. Muhammed el-Umerî, Şerhu’l Muğnî, Muhammed Can(thk.), Şefkat yay., İstanbul 2014.

- ed-Dirşevî, Molla Abdulkhakim, Sutûr, el-Mektebetu'l Mahmûdiyye, İstanbul 1933.
- el-Herevî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî, Tedricu'l Edânî ila Kırâati Şerhi's Sa'd alâ Tasrîfî'z Zencânî, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul tsz.
- et-Tökâdî, Ahmed b. Muhammed b. Ârif Şemsu'd-din Ebu's-Senâ İbn-i Ebî'l-Berekât er-Rûmî ez-Zilî, Hallu Meâkidu'l-Kavâid el-Lâti Sebetet bi'd-Delâilî ve'ş-Şevâhid, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul tsz.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî, el-Behcetü'l-Mardiyye Fi Şerhi'l-Elfiyye, el-Mektebetu'l Hanefiyye, İstanbul 1426/2005.
- el-Herevî, Ebu'l Berekât Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Câmî, El-Fevâidu'd-Diyâiyye Şerhu Kâfiyeti İbn-i Hâcib, Salah Bilici kitabevi, İstanbul tsz.
- el-Mânîsâvî, Muhammed b. el-Hâfız Hasan, Muğni't-Tullâb, Hâşemî yay., İstanbul 2014.
- el-Ahderî, Abdurrahman b. Seyyid Muhammed es-Sağîr b. Muhammed b. Âmir ez-Zâbî el-Mağribî el-Mâlikî, es-Süllemü'l Münevrek, Hâşemî yay., İstanbul 2011.
- ed-Demenhûrî, Ahmed, İzâhu'l Mübhem fi Maânî's Süllem, Ömer Fârûk et-Tabbâ'(thk.), Mektebetu'l Maarif, Beyrût 1416/1996.
- el-Fenârî, Şemsuddîn Ebî'l- Fedâil Muhammed b. Muhammed el-Hanefî er-Rûmî, el-Fevâidu'l Fenâriyye, Hâşemî yay., İstanbul 2012.
- el-Ensârî el-Mısırî, Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sedâ, Fatih Enes Kitabevi, İstanbul tsz.
- el-İcî, Adudu'ddîn Ebu'l Fadl Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdulgaffar b. Ahmed eş-Şîrâzî, er-Risâletü'l Adudiyye, Hâşemî yay., İstanbul 2012.
- el-İsferâyînî, Usâmu'ddîn İbrahim b. Muhammed b. Arab Şâh el-Hanefî el-Eş'ârî, er-Risâletü'l İsmâmiyye li Hilli Dekâiki's- Semerkandiyye, Hâşemî yay., İstanbul 2012.
- el-Mar'âşî, Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanefî, Er-Risâletü'l Velediyye fi Âdâbi'l Bahsi ve'l Münâzara, Hâşemî yay., İstanbul 2012.
- el-İsîrdî, Molla Halil b. Molla Hüseyin el-Umerî eş-Şâfî, el-Habiyetü'l Halîliyye, Hâşemî yay., İstanbul 2013.
- el-Lârî, Radiyyu'd-dîn Abdulğafûr b. Salah el-Ensârî, Abdulğafûr, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1282.
- er-Râzî, Kutbu'd-dîn Muhammed b. Muhammed Ebu Abdillâh, Tahrîru'l Kavâidi'l Mantikiyye fi Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye, Hâşemî Yay., İstanbul 2015.

- et-Taftazânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî el-Herevî, Muhtasarü'l Meânî, Dâru'z Zehâir, Kum/İran tsz.
- el-Lekânî, Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim, Cevheretü't-Tevhîd, Hâşemî yay., İstanbul 2011,
- el-Bâcûrî, İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Mısırî, Tuhtetü'l Mürîd Ala Cevheretü't-Tevhîd, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrût 1403/1983.
- es-Sübki, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi, Cemu'l Cevâmî', Dâru İbn-i Hazm, Beyrût 1426/2005.
- el-Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâi en-Nisâbü'rî, el-Verakât, Hâşemî yay., İstanbul 2013.
- Gözüdok, Şakir, "Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler", Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum, Fikret Gedikli (ed.), Muş 5-7 Ekim 2012.
- Hızlı, Mefail "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 2008, c.17, sayı: 1.
- İbn-i Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebi Bekr b. Yûnus, Kâfiyetü İbn-i Hâcib, Salih Abdulazim eş-Şair(thk.), Mektebetü'l Âdâb, Kahire 2010.
- ibn-i Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî, Kavâidu'l İ'râb, byy, İstanbul 1377/1968.
- ibn-i Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî, Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sedâ, Fatih Enes Kitabevi, İstanbul tsz.
- Makdîsî, George, İslâmın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler, Hasan Tuncay Başoğlu(trc.), Klasik Yay., İstanbul 2007.
- Molla Yunus, et-Terkîb, Hâşemî yay., İstanbul 2015.
- Mukayyed Sarf Cümlesi, Salah Bilici Kitabevi Yay., İstanbul tsz.
- Öcal, Mustafa, "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme" Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum, Fikret Gedikli (ed.), Muş 5-7 Ekim 2012.
- Özaydın, Abdülkerim, "İzzeddin ez-Zencânî", TDVİA.
- Sırma, İhsan Süreyya, "Müslümanlarda Eğitimin Tarihi Süreci İçerisinde Medreseler", Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum, Fikret Gedikli (ed.), Muş 5-7 Ekim 2012.
- Şeşen, Ramazan, İslam Medeniyeti Tarihi, İsar yay., İstanbul 2012, s.78-79.
- Yüksel, Emrullah, "Birgivi" TDVİA